

İSTANBUL'UN ORTADAN KALKAN BAZI TARİHİ ESERLERİ

I

**Çobançavuş, Âdilşah Kadın, Hoca Teberriük, Revani Çelebi ve
Yayla camileri**

Semavi Eyice

İstanbul'un Türk devrine ait tarihî eserlerinden çoğu son yıllarda çeşitli sebeplerle ortadan kalkmış ve bunların her türlü hatırlarını ebediyen kaybolmuştur. Bunlardan bazıları genel tarih bakımından değerli sayılabilcek eserlerdi. Bazıları ise mimarileri ile Türk sanatının dikkate değer örneklerinden idi. Ayrıca bu eserler, şehrîn tarihî topoğrafyasının ve şehrîn tarihîn unsurları idi¹. Anlaşılmazı güç gerekçelerle ve şehrîn tarihî ile güzellikine değer vermeyen görüşlerle, sebebsiz ve hatta liizumsuz ortadan kaldırılan bu eserlerden bir kaçı için elimizde bazı not ve resimler toplanmış bulun-

1 Dipnotlarda sık başvurulan bazı yayınlar kısaltılmış başlıkları ile gösterilmiştir. Bunların listesi aşağıdadır:

Ayverdi-Barkan, *Tahrîr defteri* = Ekrem Hakkı Ayverdi ve Ömer Lütfî Barkan, *İstanbul Vakıflar tahrîr defteri, 953 (=1546) tarihî*, İstanbul 1970.

Ayverdi, *Harita* = Ekrem Hakkı Ayverdi, *19. asırda İstanbul haritası*, İstanbul 1958.

Hadîka = Ayvansarayı Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-cevâmi*, İstanbul 1281.

M. Ziya, *İstanbul* = Mehmed Ziye (İhtifalcı), *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1336 (=1920) 1928, 2 cilt. Bu kitabın yalnız ikinci cildinin s. 127 e kadar olan kısmı yeni harflerle ve fasikiller halinde, İstanbul'da 1937 de çok kötü bir şekilde basılmıştır.

Belediye, *Rehber* = İstanbul Belediyesi, *İstanbul şehir rehberi*, İstanbul 1934.

Pervititsch, *Plan* = J. Pervititch, *Türkiye Sigortacilar dairei merkeziyesi tarafından hazırlanan İstanbul sigorta haritaları, 57×81 cm ölçüsünde ve 1:500-1000 ölçüğünde renkli haritaları*, İstanbul 1934-40.

Camiler haritası = Mühendishane-i Berr-i Hümâyûn mensuplarınınca hazırlanarak H. 1264 (=1847/48) de taş basması olarak yayınlanmıştır.

maktadır². Bugün için artık bir tarih vesikası olan bu not ve resimlerden bir kaçını bu makalemizde bir araya getirerek değerlendirmeye çalışacağımız³.

I

Çobançavuş camii

Levhə : I - IX.

Resim : 1 - 8.

Çobançavuş camii, İstanbul'un yetersiz ellerde perişan edilen geçmişteki «imar» gayretlerinden birine kurban giden bir eski eserdir. İstanbul Belediyesince, 1934 de yayınlanan *İstanbul rehberi*'nin üçüncü paftasında, 33 sayılı Mimar Kemaleddin mahallesi sınırları içinde, Koca Ragıp Paşa caddesi üzerinde yeri gösterilmiştir. Çobançavuş camii bu paftada tam *Koca* kelimesinin altına isabet etmektedir ve bu plândan da anlaşılacağı gibi, cadde tam camiin üzerinden geçirilmiştir⁴. Böylece bu eser, 23 Temmuz 1911 günü çökerek, Uzunçarşı-Mercan-Lâleli semtlerini harap eden büyük yanından sonra düzenlenen yeni şehir plânlamasının lüzumsuz kurbanlarından biri olmuştur. Çobançavuş camii Bayezid'den Aksaray'a inen caddenin sol tarafında, denize doğru uzanan Koca Ragıp Paşa caddesinin üzerinde, Meşih Paşa caddesi ile bu caddenin meydana getirdiği dörtyol ağzının az aşağısında bulunuyordu⁵.

Hadikatü'l-cevami'de mescid olarak gösterilen bu eser 18. yüzyılda *Musalla* denilen bir semtte bulunuyor ve bu kaynağından bilgiye göre Çavuşbaşı Süleyman Ağa tarafından bir medrese ve bir de çeşme ile ufak bir manzume meydana getiriyordu. Manzumenin kurucusu Süleyman Ağa'nın da bu hayratı yanında gömülü olduğunu yine *Hadika* bildirmektedir⁶. Aslında bu camiin mahallesi yokken, Sultan III. Ahmed (1703-1730) devrinde, çevresindeki mahallelerden parçalar ayrılmak suretiyle bir Çobança-

2 Bu yazımız bir seri halinde yayınlanmayı düşündüğümüz makalelerin birincisidir. Bu yazılarımız ile kaybolan eski eserler hakkında derfeyebildiğimiz bilgileri tarihe mal etmeye çabalarken, gelecekte «imar» kazmalarını idare edenleri biraz daha anlayışlı ve şehrin tarihi eserlerine karşı daha saygılı olmalarını temenni ettiğimizi de belirtmek isteriz.

3 Bu yazımı hazırlarken, E. gl. Cevdet Çulpan, Yük. müh. - mim. Yılmaz Önge, Kemal Elker, Bilgin Turnaşı ve Mehmed İ. Tunay yardımcı olmuşlardır. Ayrıca Kemal Elker aracılığı ile Şinasi Akbatu Bey'in eski gazetelerden derlenmiş notlarından da faydalannamamız mümkün odu. Bütün bu dostlarımıza burada teşekkür etmegen bir borç bilirim.

4 Belediye, *Rehber*, pafta 3.

5 Pervititch, *Plan*.

6 *Hadika*, I, s. 71; *Camiler haritası*, no. 333 de Çobançavuş camii adı ile işaretlenmiştir.

vuş mahallesi meydana getirilmiş ise de, şehrin Belediye taksimatı Osman Nuri Ergin (1883-1961) tarafından yeniden düzenlenliğinde, bu mahalle tekrar ortadan kalkmıştır. Çavuşbaşı Süleyman Ağa'nın tarihî şahsiyeti hakkında bir bilgimiz yoktur. E. Hakkı Ayverdi, *Fatih devri mimarı*'nde, Süleyman Ağa'nın Fatih devrinde yaşamadığını kabul ederek, bu eseri de Fatih devri yapıları listesine almıştır⁷. Camiin kullanıldığı sıralarda, burada sağ tarafda, parmaklıklı duvar dibinde, Süleyman Ağa'nın mermer lâhitli mezarı görülmüyordu. Bu mezarı incelemiş olan merhum Mehmed Ziya (İhtifalcı)'nın yazdığını göre: «... mükellef mermer sandukanın üzerindeki baş ve ayak taşları kalın ve işlenmesiz...» idi⁸. Böylece buranın evvelce de bir yangında geniş ölçüde zarar görmüş olduğu, ayak taşının zedelenmiş bir halde bulunmasından anlaşılıyordu. Mehmed Ziya Bey'in tesbitine göre «Baş taşı, ayak taşına nazaran başka şekilde olup, mermer sandukası ile mütenasip ve ahenkli bir kısım teşkil etmiyor. Bakılrsa bu sonradan yapılmıştır. Kitabesi oyma ve hak suretiyle olmayıp, yıldızla yazılmıştır». Mehmed Ziya Bey bu vesile ile âdetâ bir kehanette bulunarak: «... günüün birinde emsali gibi yok edilmesi mukarrer bulunan kabristanında medfun olanları evlât ve ahfadımızın hafıza-i ihtiramına nakşetmek üzere kayd ediyorum...» dedikten sonra, o sıralarda yâni 1922 yıllarında bu mezarın kitabesinin söyle olduğunu bildirir: «Cennetmekân firdevs âşıyan Gâzi Fatih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Ser çavuşu Sahibü'l-hayrat ve'l hâsenat ve ragibü'l-cenneti vedderecat işbu cami ve medrese bânisi merhum Süleyman Ağa ruhuna Fatiha ihsan.»

Bu kitabenin gerek ifadesi, gerek yazılış şekli, çok sonradan yazıldığını ve Fatih Sultan II. Mehmed devrine ait olmayacağı açık surette belli etmektedir. Hatta bunun hayrat sahibinin hâtirasını yaşatmak için, tamamen bir makam olarak meydana getirilmiş olabileceğine dahi ihtimal verilebilir. Ziya Bey'in yazdığını göre, Süleyman Ağa'nın kabri başında kandil yakıldı. Ayak taşına ayrıca eğreti olarak serpusuz ve üçgen biçimli tepelikli daha ufak bir başka taş daha oturtulmuştu ki bunun da üzerinde şu yazı okunuyordu :

7 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih devri mimarı*, İstanbul 1953, s. 14, no. 29. Eski Eserler Encümenindeki dosyasındaki Nuri Ebussuutoğlu imzalı ve 4.IX.1939 tarihli nota göre, bu cami Fatih'in çobanbaşısının neslinden olduğu söylenen ve 996 (= 1587/8) de Çavuşbaşı olan, 1014 (= 1605/06) den sonra vefat eden Süleyman ağa tarafından yaptırılmıştır.

8 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 8, not 2, yeni baskı, s. 20-25.

«... sahibü'l-hayrat ve'l-hasenat merhüm ve mağfur Çavuşbaşı İsmail Ağa'nın ruhiyün, sene 1225 (= 1810).»

Bugün artık ne bu mezarlar, ne ahşap olduğu tesbit olunan medrese ve ne de cami kalmıştır. Kurucunun adındaki Çoban kelimesinin de bir sıfat olmayıp, doğrudan doğruya bu şahsin adı olduğuna da ihtimal verilebilir. Eski Türk adları arasında Çoban adı yaygın olanlardan biridir. Belki vakıf kayıtları araştırıldığında camiin kurucusu Çobançavuş Süleyman Ağa hakkında daha etraflı bilgi edinmek mümkün olacaktır. H. 953 (= 1546) tarihli *İstanbul Vakıfları tahrir defteri*'nde Çobançavuş camiinin adına rastlanmadığına göre, bu tarihden öncelerine ait olabileceğine ihtimal vermek biraz zordur⁹.

1875-1880 yıllarına doğru çizilen İstanbul haritasında Çobançavuş camii işaretlenmiş ve cephesi önündeki sokağın adının da *Medrese sokagi* olduğu belirtilmiş ise de medrese gösterilmediğine göre, herhalde daha o vakitler bile ortadan kalkmış olmalıdır¹⁰. Geçen yüzyılın sonunda, 1899 da, gazete ilânlarından öğrenildiğine göre, evkaf idaresi Çobançavuş camiinin gerek esas binası, gerek çevre duvarının tamiri için ihaleler yapmıştır¹¹. 23 Temmuz 1911 de Mercan'dan Lâleli'ye kadar olan bölgeyi mahveden büyük yanım Çobançavuş camiine ilişmiş olmamasına rağmen¹², bu eski eser bir başka felâkete uğramış ve Lâleli-Aksaray semtlerinin yeniden imarı için plâni çizildiğinde, bu işi üzerlerine alanlar, yanım sahası ile yanmamış sahaların sınırlarını iyice tesbite çalışmamışlarından ve en önemlisi, şehrin topoğrafyasını gözönünde tutmaksızın bütün bu bölgeyi denize kadar bir tepsi gibi dümdüz farzederek, buralarda korunması gereklî eserlerin, hatıraların bulunuşunu da hiç hesaba katmadan, masa başında büyük bir rahatlıkla plânlarını o devirde Batı'da pek moda olan dama tahtası prensibine göre hazırlamışlardır. Bayazıt-Aksaray ana caddesinden denize doğru tatbikة başlanan bu plân uyarınca yanım sahasının toprak tesviyesine de girişilince, zaten bu bölgede Marmaraya doğru meyilli olan arazi, yan-

9 Ayverdi-Barkan, *Tahrir defteri*.

10 Ayverdi, *Harita*, Pafta C 3. İstanbul Üniversitesi kütüphanesindeki bir elyazma lîstede (no. 8869) Çavuşbaşı Süleyman Ağa medresesi faal bir medrese olarak yer almaktadır.

11 «Sabah» gazetesi, Ağustos 1315 (19 Ağustos 1899), «Tercüman-ı Hakikat» gazetesi, 23 Mart 1313 (= 5 Nisan 1899).

12 M. Cezar, *Osmâni devrinde İstanbul yapılarında tahribat yapan yanıklar ve tabii defterler*, «Türk san'ati tarihi araştırma ve incelemeleri» I (1963) s. 377-379; A.M. Schneider, *Die Braende in Konstantinopel*, «Byzantinische Zeitschrift» 41 (1941) s. 401.

mamış mahallelere çok kot farklı bir yar halinde dayanıp kalmıştır¹³. Zaten yeni açılacak bir caddenin tam üstüne isabet ettirilen Çobançavuş camii bu garip toprak düzemesi ile de büsbütün bir tehlikeli duruma girmiştir. Böylece bu güzel ve tarihî eser yokolmağa mahkûm edilmiştir. Çobançavuş camii 1911 de yanmadığından daha uzun yıllar hizmete devam etmiştir. Etrafını çevrenen geniş bir hazırlıñin içinde, bir kaç yaşı ağaçın arasında beyaz minaresi ile göze hoş görünen bir manzara arzediyordu. Nitelik 1936 da Eminönü Halkevinde açılan bir resim sergisinde *Çobançavuş camii* adı ile bu köşenin romantik görünüşünü aksettiren bir tablo da bulunuyordu¹⁴. Koça Ragib Paşa caddesinin 1937 de açılmasına girişildiğinde camiin yıkırmamasına başlanmış ve bunun için çatısı kaldırılarak, ahşap kısımları ile minarenin külâhi sökülmüştür. Fakat çalışmalarla devam olunmadığından Çobançavuş camii öylece bırakılmıştır. 1942 de minaresi de temeline kadar yıkılmıştır. 25 Şubat 1946 günü Çobançavuş camiini incelediğimde, eserin çok harap halde sadece dört duvarı kalmış bulunuyordu. Binanın içinde ufak bir kulübe yapılmış ve bir aile burada barınıyordu. Camiin etrafındaki hazırlıñin mezarlari ise son derece perişan bir halde görülmüyordu¹⁵. 1959 da basılan kısa bir yazda ise, camiden artık hiçbir iz kalmadığı, mezarlari da ortadan kalktı, sadece bir kaç perişan taşın görülebildiği ve üç servî ağaçının son işaret olarak henüz durduğu belirtilmektedir¹⁶. Bugün burada artık hiç bir kalıntı, hiç bir iz yoktur. Sadece Çobançavuş sokagi'na işaret eden bir sokak levhası son hatira olarak göze çarpar. Topografi J. Pervititch tarafından 1936 da hazırlanan Sigorta haritalarından bu bölgeyi

13 Bu acayıp şehir plânlamasının hangi düşüncelerle yapıldığı ve çizilen dehset verici kroki için bk. Anonim, *La reconstruction de Stamboul*, «Génie civil Ottoman» III. yıl, no. 1 (Temmuz 1912) s. 4-5 ve metin dişî plân. Şehrin bu bölgesini bomboş bir tarâ'a gibi tasavvur ederek imarı dama tahtası prensibine göre tasarlayan plân, Şehremaneti'nin İstanbul haritasında da görülür, kşl. Mühendis Necîb, *İstanbul rehberi*, 1334-1918, *İstanbul ciheti haritası* (Üst bölüm).

14 Turgut Cansever Resim sergisi, Eminönü Halkevi, 28 Birinciteşrin (Ekim) 1936, İstanbul 1936, no. 4 Çobançavuş camiinin yağlıboya bir etüdü.

15 Hakkı Göktürk, *Çobançavuş camii* mad. *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII (İstanbul 1966) s. 4049-4050, 1 plân-krokisi ile.

16 Şinasi Akbatu, *Çobançavuş camii*, «İstanbul Ekspres» gazetesi, 24 Mart 1959, camiden ve mezarlardan hiçbir iz kalmamıştır. Sadece üç servî ağaçının henüz durmaktadır. Yazar ayrıca şu hususa da işaret eder: «Mahalle halkı nazarında Çoban Çavuş evliya merkebesinde bir zat telâkki edilir ve ona adaklar adanır».

göstereninde, Çobançavuş camii, etrafını çevreleyen geniş haziresi, ağaçları hatta kurucusunun mezarı ve çeşmesi ile gösterilmiştir¹⁷.

Çobançavuş camii, dikdörtgen biçiminde, enine uzanan klâsik tipde, saklı, yani üstü alşap çatı ve kiremit örtülü büyükçe güzel bir cami idi. Yan cepheinde altı üstlü iki sıra halindeki altışar pencereden, mihrap cephesinde ise alta dört, üstte ise beş pencereden ışık alıyordu. Bu pencerelerin hepsi muntazam sivri Türk kemerlerine sahip bulunuyordu. Minare giriş cephesinin sağ tarafına bitişikti. Girişin iki yanında birer mihrap nişi olduğundan, evvelce önünde binanın bütün genişliğince uzanan, herhalde ahşap direkli bir soncemaatyeri bulunduğu da anlaşılıyordu. Cami aralarında tuğla hatıllar ile moloz taşından inşa olunmuştu. Dış cepheerde kapı ve penceler mermer ile çerçevelenmiş, tâhif kemerleri ile dış duvarlar daha özenilerek yapılmıştı. Basit bir tipde olmasına rağmen, ahenkli nisbetleri ile iddiyatlı bir eser hüviyetinde olan Çobançavuş camii, İstanbul'un sayıları çok azalmış olan üstü çatı ile örtülü camiler tipinin orijinal özelliğini koruyabilmiş bir örneği olarak değerli bir eserdi. Şehir plânlamasında gösterilecek az bir dikkat ile pek âlâ kurtarılması mümkün iken yok edilmesi muhakkak ki, şehrin Türk devri tarihi ve güzelliği bakımından bir kayıp olmuştur¹⁸.

Mehmed Ziya Bey, bu eserin etrafını çeviren hazırladığı mezarların da yok olacaklarını anlamış, bunların başlıcalarını kitabında kaydetmiştir. Bu suretle hiç değilse Çobançavuş camii haziresinde yatanların adlarını öğrenmek mümkün olmaktadır. Bunlar Recai Efendi'nin mehterbaşı Halil Ağa (H. 1208 = 1793/94), Eski Saray Teberdarlar kethüdası Hacı Hüseyin Ağa (H. 1146 = 1733/34), Dergâh-ı Âli gediklerinden Urfa'lı Hacı Mehmed Ağa (H. 1177 = 1763/64), Kâtîp Ali Efendi (H. 1127 = 1715), manzum uzun bir kitabe ile Hacı İsmail Ağa (H. 1224 = 1809) Divan-ı Humâyûn Hacegânından Mehmed Nureddin Efendi (H. 1256 = 1840), Bozcaadalı Halil Paşa-zade Hasan Zühdü Efendi (H. 1277 = 1860/61), Çobançavuş

camii imamı Seyyid Osman Efendi (H. 1277 = 1767/68), Hacı Yusuf Paşa hazinebaşı Mehmed Ağa (H. 1220 = 1805/06), Çobançavuş camii imamı, Kaadiriyeden postnişin Haci Hafiz Mehmed Zühtü Efendi (H. 1310 = 1892/93), Valde Sultan kâhyası Mustafa Ağa'nın yeğeni Raşid Bey (H. 1214 = 1799/1800), Dahiliye kalemi hülefasından Ömer Sîrî Efendi (H. 1257 = 1841), Ahmed Efendi (H. 1208 = 1793/194), Esma Sultan kethüdasının hazinebaşı Halil Ağa zevcesi Ayşe Hatun (H. 1192 = 1778), Camiin kible duvarı önünde ise, Ayasofya camii mütevellisi İbrahim Efendi oğlu Hattat Abid Mehmed Efendi (H. 1138 = 1725/26), ve bebeği ile birlikte ölen ve adı okunamayan bir loğusa (H. 1175 = 1761/62). Mehmed Ziya Bey, 8 Şubat 1338 (= 1922) günü yaptığı incelemeleri sırasında bu geniş hazirede ayrıca taşları kırık ve toprağa gömülü, dört mermer sanduka daha tesbit etmiştir¹⁹.

Haziredeki mezarların en eskisi Kâtîp Ali Efendi'nin H. 1127 (= 1715) tarihli mezartaşı olduğuna ve *Hadika*'nın ifadesine göre buraya etrafındaki mahallelerden bazı parçalar birleştirerek suretiyle bu cami çevresinde III. Ahmed (1703-1730) zamanında bir mahalle kurulduğuna göre, cami gördüğümüz biçimini ile 18. yüzyıl başlarında ve Sultan III. Ahmed çağında yapılmış olmalıdır. Daha eskiye giden tarihçesi ise ancak arşiv vesikalarının işliğinde aydınlanabilir.

II

Âdilşah Kadın (veya Şîşhane) camii

Levhâ : V - IX.

Resim : 9 - 17.

Âdilşah Kadın camii, Edirnekâpı'nın kuzeyinde Tekfur Sarayı'nın önündeki avlunun tam karşısında bulunuyordu. Bu camiin yeri, 1934 tarihli İstanbul Belediyesi rehberindeki haritada, Fener nahiyesinin 110 sayılı Avcı Bey mahallesi sınırları içinde, Şîşhane caddesi ile Mumhane cadde arasındaki adanın üçgen biçimindeki ucunda işaretlenmiştir²⁰. 1943 e doğru ortadan kaldırılan bu eserin, bugün sadece temellerinin kalıntıları farkedilmektedir.

Âdilşah Kadın camii, *Hadika*'nın yazılmasından sonra yapılmış olduğundan tabiatıyla, İstanbul camilerilarındaki bu ana kaynakda bulunmamaktadır. 1875-1880 tarihleri arasına ait olan İstanbul haritasında bu ca-

19 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 12, not; yenibaskı, s. 25.

20 Belediye, *Rehber*, pafta 8.

17 Pervitsch, *Plan*,

18 Şehir plânlamalarında daima yapılan işler eski eserlerin zararına olarak düzenlenmektedir. Bu evvelce böyle olduğu gibi, bugün de böyledir. Nitekim 1955-60 istimlâklerinde de lüzumsuz olarak sanat ve tarih değerine haiz pek çok eser ortadan kaldırılmıştır. Bu hususda üzüntü verici bir kaç kayıt olarak Azapkâpı'nda Salîha Sultan mektebi, Yenibâche'de Hoca Attar Halil mescidi, Aksaray'da Murad Paşa hamamı, Kabataş'da Şeyhülislâm Esad Efendi çeşmesi ile Silâhdar Yahya Efendi çeşmesi, Fındıklı'da Molla Çelebi hamamı anıtabilir. İstîmâk kurbam eski eserlere dair olarak bk. Behçet Ünsal, *İstanbul'un iman ve eski eser kaybı*, «Türk sanatı tarihi araştırma ve incelemeleri», II (1969) s. 6-61.

mi işaretlenmiş fakat adı yazılmamıştır²¹. Bu değerli haritayı bularak yinlayan E. Hakkı Ayverdi, bu camiin, *Hadika*'da Eğrikapı mescidi olarak anılan Avcı Bey mescidi ile aynı olduğunu kabul ederek, parantez içinde bu adları yazmıştır. Halbuki *İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki kısa noottan anlaşıldığına göre, Eğrikapı veya Avcı Bey camii (veya mescidi), Eğrikapı'dan girildiğinde, sağıdaki birinci sokak olan Şişehane caddesinde sağ tarafda idi ve Arap Hekimzade Hacı Ali Efendi'nin sibyan mektebi ile bir Sahabe türbesinin karşısında bulunuyordu. Temmuz 1946 da sibyan mektebi ortadan kalkmış, türbe çok harap bir hale girmiştir, cami ise «... mihrab duvarının bir parçası kalmış bir harabe halinde idi»²². 1875-1880 lere ait haritada, mektep gösterilmişse de, bu mescid işaretlenmemiştir. Âdilşah kadın camiinin Eğrikapı-Avcı Bey camii ile aynı olamayacağı zaten, aslı Mühendishane-i Hümeyun'da hazırlanan H. 1264 (= 1848) tarihli *İstanbul camileri haritası*'ndan da anlaşılmaktadır. Bunda, 7 numara ile Avcı Bey mescidi, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin tarif ettiği yerde görülmektedir.

Geçen yüzyılın sonlarında amatör arkeologlar tarafından ortaya atılmış bir hipoteze göre, Âdilşah Kadın camii, Bizans devrinin bir Hagios Ioannes kilisesi yerinde idi²³. Bu görüşü destekleyen Dr. Mordtmann, haritanın bir köşesindeki detaylı vaziyet planında bunu açık surette belirtmiştir²⁴. Sonraları A. van Millingen, Hebdomon sarayının Bakırköy'nde olduğunu ortaya koymuş²⁵ ve Hagios Ioannes kilisesinin de orada olması gerektiği kendiliğinden isbatlanmıştır²⁶. Kitabının ilk cildinde²⁷ ve daha sonraları Meh-

21 Ayverdi, *Harita*, pafta D 6; *Camiler haritası*'nda numarasız olarak işaretlidir.

22 *Hadika*, I, s. 37; *Camiler haritası*'nda Avcı Bey camii adı ile 7 no.lu olarak işaretlidir; Burhan Olker, *Avcı Bey mescidi* mad. *İstanbul Ansiklopedisi*, III (İstanbul 1960) s. 1345.

23 P.A. Dethier, *Der Bosphor und Constantinopel*, Wien 1873, s. 39, no. 11-12.

24 Dr. Mordtmann, *Esquisse topographique de Constantinople*, Lille 1892, de kendi kendisi ile çelişki halindedir, s. 32 de metinde, Hebdomon'un ve dolayısıyla Ioannes kilisenin şehrin uzağında olması gerektiğini savunurken, kitabına eklediği, büyük renkli güzel haritada ve ayrıca sol üst köşedeki detay planında Âdilşah kadın camii yerini, bu kilisenin arası olarak işaretlemiştir.

25 A.van Millingen, *Byzantine Constantinople, the walls of the City*, London 1899, s. 316 vd. s. 114-115 arasındaki planda Âdilşah Kadın camii yeri işaretlenmiştir.

26 Hebdomon'daki Ioannes kilisesi hakkında kaynaklarda pek çok bilgi vardır, ksl. J.P. Richter, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte*, Wien 1897, II, s. 127-128; ksl. H. Glück, *Das Hebdomon und seine Reste in Makri-köi* Wien 1920, s. 6, s. 29-41, Müterike sırasında, Fransızlar tarafından Hebdomon'un yerinde, Yenimahalle'de yapılan kazilar sırasında Ioannes kilisesinin kalıntıları da temizlenmiştir, bk. R. Demangel, *Contribution à la topographie de l'Hebdomon*, Paris 1945, s. 17-32, Yenimahalle tren istasyonundan de-

med Ziya²⁸ Dethier'in yanlığını sürdürerek, Âdilşah Kadın camiinin yerinde bir kilise bulunduğuunu iddia devam etmiştir²⁹. Kisacası, bu kilise arası esassız olup, Âdilşah Kadın camii temelden itibaren bir Türk eseri olarak çok yakın sayılabilcek bir tarihde, 19. yüzyılın başlarında yapılmıştır. Bizansın Hagios Ioannes kilisesi ile uzakdan yakından hiçbir ilgisi yoktur.

Âdilşah Kadın veya bazen yazıldığı gibi Şişehane³⁰ camii Sultan III. Mustafa (1757-1774)nın üçüncü kadını Âdilşah adına H. 1220 (= 1805/06) de yapılmıştır. Âdilşah Kadın, Beyhan ve Hadice Sultanların annesi olup, 5 Ramazan 1218 (= 19 Aralık 1803) de ölürek, Sultan III. Mustafa'nın hayır eseri olan Lâleli camii avlusunda, ve III. Mustafa türbesinin dışında gömülüdür³¹. Bugün bu mezâr, Aksaray-Lâleli caddesine açılan, sebil ve türbe yanındaki kapidan girildiğinde sol tarafda bulunmaktadır. Mezarın önünde, mermerden zarif bir Barok usûlûbda, iki tarafı musluklu ve bronz parmaklıklı bir hacet penceresi vardır³². Âdilşah Kadın'ın tarihde belirli bir hüviyeti olmamasına karşılık, kızlarından biri olan Hadice Sultan, III. Selim (1789-1807) devrinde Türk medeniyet tarihinde renkli bir şahsiyet olarak tanınır³³. Başka bir anadan (Mihrîşah Sultan) doğan III.

nize doğru inen caddenin sağ tarafında bulunan bir Bizans devri yapımı harabesi bu kilise olarak teşhis olunmuştur. Bu kalıntılar, yerine işgi sigortalarına ait bir bina yapmak üzere 1960 dan sonra ortadan kaldırılmıştır.

27 M. Ziya, *İstanbul*, I, s. 50 not 1 ve s. 255 de Eğrikapı-Ayvansaray (eski Blakhernal) bölgesi plâni açıklamasında no. XXIX.

28 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 115; yeni baskı, s. 146.

29 Tahsin Öz, *İstanbul camileri*, Ankara 1962, I, s. 18 ve 68, 69, dipnot 137.

30 «İstanbul Şehremaneti Mecmuası» sayı 51 (Teşrînsâni = Kasım 1928) de «Avcı Bey mahallesinde Şişehane camii der kurb-i Tekfur sarayı» şeklinde bir kayıt vardır. Mühendis Necîb Bey, *İstanbul rehberi - İstanbul ciheti* (Üst bölüm), de de Âdilşah Kadın camii, Şişehane camii olarak işaretlenmiştir.

31 M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s. 51 (Burada : kerime'leri Mahmudpaşa'da ruhiyuncun çeşme ve mekteb yaptırılar, denilmektedir), ayrıca ksl. Gültekin Oransay, *Osmanlı devletinde kim kimdir*, İstanbul 1969, I, s. 127, ksl. s. 90-91.

32 Âdilşah Kadın Efendi'nin mezarının önünde hacet penceresinin renkli bir resmi için bk. Yapı-Kredi bankası, *Türk el sanatları*, İstanbul 1969, alta sağdaki resim.

33 M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s. 32; Gültekin Oransay, *Osmanlı devletinde kim kimdir*, I, s. 180, Hadice Sultan 7 Muhamrem 1180 (= 15 Haziran 1766) da doğmuş (bu tarih şüpheli), 1198 (= 1783/84) de Seyyid Ahmed Paşa ile nişanlanmıştır, 1201 (= 1786/87) de evlenmiştir, 27 Şevval 1237 de (= 17 Temmuz 1822) de ölürek Eyüp'de Mihrîşah Valide Sultan türbesine gömülüdür. Hakkında güzel bir yazı şu eserde bulunmaktadır. A. Boppe, *Les peintres du Bosphore au Dix-huitième siècle*, Paris 1911, s. 162 vd.; Reşad Ekrem Koçu,

Selim kızkardeşi Hadice Sultan'a sıcak bir sevgi göstermiş, ve oldukça uyanık bir kadın olduğu anlaşılan Hadice Sultan'ın hareketlerini desteklemiştir. Hadice Sultan, Boğaziçinde Defterdarburnu'nda tamamen Batı mimarî uslûbunda Nebadabad sarayı yaptırmıştır³⁴. İstanbul'da uzunca bir süre kalarak bir tarafından şehrin güzelliklerini aksettiren harikulâde resimler yapan, bir taraftan da bazı saray ve binaların yapımında ve süslenmesinde çalışan Fransız ressam ve dekoratörü A.I. Melling (26.IV.1763-25.VIII.1831) ile çok samimi bir dostluk kuran Hadice Sultan'ın bu sanatkâr ile yakınlığı o çağın görüşlerini aşan bir ölçüde olmuştur. Melling, Boğaziçinde Hadice Sultan için Nebadabad sarayı yaparak bunu süslendiği gibi³⁵, daha birçoğu

Tarihden hikâyeler : Hatice Sultan ile Ressam Melling, İstanbul 1934, s. 3-11. Boppe, Hadice Sultan'ın doğum tarihini 7 Muharrem 1182 (= 24 Mayıs 1762) olarak vermektedir ki daha doğru olması muhtemeldir. Çünkü aşağıda görüleceği gibi Âdilşah Kadın'ın diğer kızı Beyhan Sultan da, 1766 Şubatında doğduğuna göre, aynı annenin beş ay ara ile iki doğum yapamayacağı aşikârdır. G. Oransay, *adi geç. esr.* s. 127 ve 180 de görüldüğü gibi açık bir karara varamamıştır. A.D. Alderson, *The structure of the Ottoman Dynasty*, 1956, liste XLIII de, III. Mustafa'nın Hadice adı verilen iki kızı olduğunu, bunlardan ilkinin 1180 (= 1766) da doğup çok küçük yaşta olduğunu, diğerenin 7 Muharrem 1182 (= 24 Mayıs 1768) de doğduğunu bildirir. Hadice Sultanın 1768 de doğmuş olması daha inandırıcıdır. Topkapı Sarayı Arşivi'nden çıkarılarak İskender Hoçi Bey tarafından Yunanistan'a götürülen ve orada elçi Ruşen Eşref Ünaydin tarafından veresesinden satın alınarak tekrar Topkapı Sarayı arşivine hediye olunan vesikalalar arasında Hadice Sultan ile ilgili vesikalalar bulunmaktadır, bk. Topkapı Sarayı müzesi yayınları no. 7, *Ruşen Eşref Ünaydin arşivi*, İstanbul 1958, s. 48, no. 159 (nişanlanması dolayısıyle sarayının tefrişi hakkında), s. 49, no. 160 (nikâhdan sonra damadın vereceği hediye hak.), s. 50, no. 164 (kına gecesi hediye hakkında), s. 41, no. 132 ile s. 51, no. 170 (Namzâd Seyyid Ahmed Paşa hakkında).

34 Nebadabad sahilsarayı Boğaziçinin Rumeli yakasında Defterdarburnu'nda bulunmaktadır. Hadice Sultan ölümden sonra bu saray II. Mahmud'un kızı Adile Sultan'a geçmiş, sonra terkedilmiş ve uzun süre bakımsız kalmıştır. 1890 a doğru II. Abdülhamid tarafından yıklırularak yerlerine Naime ve Zekiye Sultanlar için yeni sahilsaraylar yaptırılmıştır. Hadice Sultan yalısının yeri hakkında bk. Melling, *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819, s. 7, (Yapı ve Kredi Bankası tarafından İstanbul'da 1969 da ufak ölçilde tipkibâsim yapılmıştır). Resimlerden bir tanesi sarayın bir salonunun içini tasvir eder (*Intérieur d'un Salon du Palais de la Sultane Hadidgé soeur de Selim III*), ayrıca bu muhteşem sahilsarayın dış manzarasını da aksettiren bir gravür bulunmaktadır (*Palais de la Sultane Hadidgé*). Padişah III. Selim de, Beşiktaş sahilsarayının Avrupa uslûbunda bir kanadını Melling'e yaptırmıştı.

35 Melling hakkında bk. A. Boppe, *Les peintres du Bosphore...*, Paris 1911, s. 161-182, ve Melling mad. Thieme-Becker, *Künslerlexikon* XXIV (1930), s. 366, da. Melling, albümde açıklamalarda belirtildiğine göre, ressam ile Hadice Sultan, Latin karakterleri ile türkçe mektuplar yazmak suretiyle mektuplaşmışlardır. Aynı albümde Beyhan Sultan'ın

gerçekleşen, birçoğu ise tasarı halinde kalan projeler hazırlamış, ayrıca kendisine «Boğaziçi ressami» ünvanını sağlayan, İstanbul'un eşsiz güzelliklerini ebedileştiren resimleri çizmiştir.

Âdilşah Kadın camii, etrafı muntazam bir duvarla çevrili geniş ve bir set teşkil eden bir sahanın içinde bulunuyordu. Âdilşah Kadın adına yapılan sibyan mektebi ise karşı tarafda, Tekfur Sarayı önündeki avlunun tam ucunda olan Şîşehane'nin bitişliğinde idi ve ahşap olarak yapılmıştır³⁶. Bu fevkanî (iki katlı) mektep, *Eski Eserleri Koruma Encümeni*'ndeki fişden de (No. 45) anlaşıldığına göre, bu fiş yazıldığı sırada bile ortadan kalkmıştır. Bu fiş düzenleyen Mehmed Ziya Bey mektebin kapısı üstündeki kitabenin bir kopyasını verdiği gibi, bunu aynen kitabında da tekrarlamaktadır³⁷. Prof. Dr. Tahsin Yazıcı tarafından yapılan transkripsiyonuna göre bu kitabeyi şu şekilde yazmak mümkündür :

Şâhibetül-hayrât vâ'l-ħasanât Cennet-mekân Sultan Muṣṭafâ-yi śâlis hazretlerinin üçüncü kadınları ve devletli Bayhân Sultân-i ālişân ve Hadice Sultan-i ālişân hazretlerinin vâlide-i muhteremleri işmetlu 'Âdil-şâh kadın hazretlerinin eşer-i celîleleridir.

1209 (= 1794/95)

Kitabının ifadesinden anlaşıldığına göre mektep, Adilşah Kadın'ın sağlığında kendisi tarafından yaptırılmış ise de, cami, sokağa bakan yan cephesine yerleştirilmiş olan kitabesinden öğrenildiğine göre H. 1220 (= 1805/06) de, yani onun ölümünden iki yıl sonra yapılmış veya tamamlanmıştır. Mehmed Ziya Bey bu kitabının tamamını değil, sadece esasını yazmış ve kitabında yayınlanmıştır³⁸:

Sultan Mustafa Han Śâlis kerimeleri Beyhan ve Hadice Sultanların valideleri Adil Şâh Kadının eser-i hayr-i, H. 1220.

Eyüb camii önünde Haliç kıyısındaki muhteşem yalısı ile Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki sahilsarayının da resimleri (detay olarak) bulunmaktadır.

36 Mektebin yeri kesinlikle belli değildir. Pervititch, *Plan*, güneydeki bir adada mekteb olması muhtemel bir harabe işaretlenmiştir.

37 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 116; yeni baskı, s. 146.

38 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 116; yeni baskı, s. 145-146 (yanlış dizilmiştir), M. Ziya'nın verdiği kitabe kopyası çok eksiktir. Eski Eserleri Koruma Encümeni dosyasındaki M. Ali Sâim Ülgen tarafından eklenen kitabe kopyasından faydalananlar yukarıdaki metin yazmıştır.

Halbuki bu dört satırlık kitabenin, 1936 yılında merhum Yük. mim. Ali Sâim Ülgen tarafından alınan tam bir kopyası şu surette tekrarlanabilir:

Sultan III. Selim'in tuğrası.

1. Şâhibetü'l-hayrât, Cennet-mekân Âdil-şâh kadın (ân-ama'llâhu 'alayhâ bi-d-daracâti'l - 'âliyât)
2. Vâlide-i mâceide-i meliketeyn işmet-nişânân haâzret-i Beyhân Sultan ve haâzret-i Hadice Sultân
3. Lâ zâlatâ mahfuzatani bi-'inâyat îl-malikîl-mannân benâ al-Sultâni'l-ażam îl-Gâzî Muştâfa Hân
4. (Askana'llâhu fî ravzât(?) îl-Cinân ve abkâ kurrata 'aynihi fi sarîri'l-adl va'l-ihsân, âmîn)

sene 1220 (= 1805/06)

Âdîlşah Kadın camii görülmüyor ki, III. Mustafa'nın bu kadınının hatırasını yaşatmak üzere, onun ölümünden sonra kızları³⁹ tarafından yaptırılmıştır⁴⁰. *Başbakanlık arşivi*'ndeki bir vesika (Muallim M. Cevdet tasnifi, no. 4844) «*Edirnekâpi'si dahilinde, Tekfûrsarayı kapısı ittisalinde müceddeten bina olunan cami ve hayrat-i sâirenin tevliyyetine dâir*» dir⁴¹. Âdîlşah Kadın'ın sağlığında yazıldığı anlaşılan bu vesika şu mahiyettedir :

39 Cami yıkırıldığında bu kitabenin ne olduğunu, koruyup korunmadığını öğrenmek mümkün olmamıştır. Şimdiki halde elimizdeki tek vesika, A. Sâim Ülgen'in çıkararak Encümen dosyasına geçirdiği surettir. Burada aramızdan vakitsiz ayrılan arkadaşımızın hatırlasını saygı ve rahmetle ile anarız.

40 *Meydan Larousse*'da, I, s. 89 da, Âdîlşah kadının 1765 de Beyhan ve 1768 de Hadice Sultan'a dünuya getirdiği, annesi adına Beyhan Sultan'ın Hadice Sultan sarayı karşısında bir mektep, Hadice Sultan'ın ise Şîşehane mescidinin yaptırdıkları bildirilmiştir. M. Ziya'nın, «...mahdumları Mahmud Paşa validelerinin ruhiyün bir mektep ve çeşme...» yaptırmışlardır şeklindeki ifadesi tamamen yanlıştır. Beyhan Sultan'ın annesi için Mahmud Paşa semtindeki çeşme bir zâhul olarak Ziya bey tarafından böyle anlaşılmış olmalıdır. Yukarıdaki vesikada, Âdîlşah kadın'ın babası Abdullah olarak gösterildiğine göre, yabancı menseli olduğu anlaşılıyor.

41 Böyle bir vesikanın varlığı, sayın Şinasi Akbatu'dan öğrenilmiş ve *Başbakanlık arşivi*'nden elde edilen bir fotokopiden dostum Prof. Dr. Münir Aktepe tarafından aşağıdaki metin transkripsiyonu yapılmıştır.

Haremeyn-i şerifeyn müfettişi Ef. nezaretinde olan evkafdan Tekfûrsarayı'nda müceddeden binâ eylediğim câmi-i şerif ve evkâf-ı sâirelerinin tevliyeti haremeyn muhasebesinde mukayyed vakfiye-i ma'mulbiha mazmu-n üzre kerîme-i muhterem devletlu Beyhan Sultan aliyyetüşsan Hz.lerin-in hâlâ kethudaları Seyyid Abdullah Ef.ye şart ve ta'yin eylediğime bi-na'en muayyen olan otuz akça vazifesiyle ber mucib-i şart-ı vâkif tevliyyet-i mezkûre mumaileye tevih ve yedine berât-ı âlişan i'tâ buyurulmak bâbîn-da emr ü ferman efendimiz hazretlerinindir.

Haremeyn müfettişi Efendi,

Vakf-ı mezkûr nezâretinde olmağla mucibince görüp i'lâm eyleyesiz deyû emr buyuruldu. Fi 12 Rebi'ül-âhir sene 1210 (=1796).

Ma'rûz-ı da'iyy-i devlet-i aliyyeleridir ki

Sâdir olan fermân-ı âlilerine imtisalen nezâret-i da'illerinde olan evkafdan devletlu Beyhan sultan aliyyetüşsan Hz.lerin-in vâlde-i muhteremeleri umdetü'l-muhâdderât zübdeyü'l-muvakkârât iffetlu ismetlu Adîlşah Kadın ibnetü Abdullah dâmet ismetuhâ Hz.leri İstanbul'da Edirnekâpusu dahilinde Tekfûrsarayı kapusu ittisalinde müceddeden binâ ve ihyasına muvaffak oldukları câmi-i şerif ve hayrat-i sâire-i celîleleri vakf-ı şeriflerinin haremeyn-i şerifeyn muhasebesi kalemine mukayyed vakfiye-i ma'mulbihâları mucibince yevmî otuz akça vazife ile tevliyetini hâlâ sultan-ı müşârûnileyha Hz.lerin-in kethudaları ve Devlet-i aliyye-i ebediyetü'l-istîmrârda kethüday-i sadr-ı âlî umdetü'l e'âzîm ve 'l-eâli saadetlu semahatlu atufetlu es-Seyyid Abdullah Ef. Hz. lerine şart ve ta'yin buyurmalarıyla mumailey es-Seyyid Abdullah Ef. Hz. gerçi evkâf-ı müşârûnileyhin bil'meşrutâ mütevellisi olup lâkin yedlerinde berât-ı âlişan olmamağla tevliyet-i mezkûre vazife-i mersusmesiyle meşrutiyyet üzre kendülerine tevih ve yedlerine müceddeden berât-ı âlişan i'tâ buyurulmak bâbında mumailey es-Seyyid Abdullah Ef. Hz. lerinin istid'ay-i inâyet eyledikleri huzur-i âlilerine i'lâm olundu El-emir, limen lehü'l-emr Fi Rebi'ül-âhir sene 1210. Ahmed Şevki (Mühür)

İ'lâmi mücibince şurûtu berat i'tâ olunmak emr buyuruldu.

Fi 18 Recep sene 1210

Haremeyn-i şerifeyn müfettişi Efendi nezâretlerinde olmak üzre hûdâ-vendigâr-ı esbak merhûm ve mağfürün-leh Sultan Mustafa Han hazretlerinin üçüncü kadınlık rütbesile şerefîyab olan umdetü'l-muhâdderât zübdeyü'l-muvakkârât tâcü'l-mesturât ... safiyeti's-sifat ... sâhibetü'l-hayrat ve'l-

hasenat iffetlû ismetlû Adil Şah kadın ibnt. Abdullah dâmet ismetüha ... nin Haremeyn-i şerifeyn muhasebesinde mukayyed olan vakfiye-i ma'mûl-bihârlarında mahmiyye-i İstanbul hisni ebvâbindan Edirne-kapusu dahilinde Tekfur Sarayı- Kapusu ittisâlinde müceddeden ihya buyurdukları câmi-i şerifleri evkafının yevmi otuz akçe vazife ile tevliyetini kerîme-i muhteremler-i iffetlû ismetlû Beyhan Sultan aliyyeti's-şan hazretlerinin kethüdâları es-Seyyid Abdullah Efendi mütevelli olup ben läbis-i libâs-ı hayat olduğum müddetde mümâileyhi azl etmez isem bâ'dehu tevliyyet-i mezkûre meşrûtası olup evkâf-ı sâirede meşrûtalar ne vechile ise öylece mümâileyhin meşrûtası olarak âml-i umûr-ı vakf-ı mezbûr ve kâffe-i mesâlih-i mürtezika-i merkum kendi yedinde ve meşîyetinde ola deyû şart ve ta'yîn eyledikleri mukayyedir. Emr ü ferman devletlû inâyetlû sultânîm hazretlerinindir. Fi. 12. Zilhicce 1210

Haremeyn muhasebesinden kaydı ... (?) Henüz berat verilmemiştir.

Fotoğrafında da görülebileceği üzere bu vesika oldukça girift ve çapraşık bir görünüş arzetmektedir. Yukarıda sıralandığı şekilde istida (dilekçe), Padişah fermanı, temliknâme ve derkenarları olarak arka arkaya okumak lâzım gelmekte olacağını sanıyoruz. Bu vesikada vakif sahibinin adını Âdile Sultan olarak da okumak mümkün ise de, yaygın şekli ile Âdil imlâsını tercih etti. Burada ilgi çekici bir nokta da Âdîlsâh Kadın'ın kızlarından yalnız Beyhan Sultan'ın adının geçmesidir. Halbuki aşağıda da görüleceği gibi, hayratın yapılmasında kızlarının her ikisinin de payları vardır. Vesikada okunamayan birkaç yer ile s. 141 in en alt satırındaki bazı sıfatlar noktalı olarak bırakılmıştır.

Bazen *Şîşehane camii* olarak da adlandırılan Âdîlsâh kadın camii hakkında en iyi bilgi, *Hadîkatü'l-cevâmi*'nin elyazma bir nüshasında bulunmaktadır. Bu eserin esas yazılışından hayli sonra inşa olunduğundan tabiatıyla bu cami, Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin esas nüshalarında olmadığı gibi, çok yanlış ve kötü bir metne sahip olan baskında da yoktur⁴². Fakat geç

42 *Hadîkatü'l-cevâmi*'nin 1281 (= 1864/65) de yapılan baskısı sadece ikinci ciltte zeyilleri hesaba katan çok hatalı ve eksik bir baskıdır. Fakat dahâ iyisi henüz yapılmadığından bugün kullanılmaktadır. T. Öz, *İstanbul camileri*, Ankara 1962-65, 2 cilt, ne yazık ki, *Hadîka*'yı tenkidli surette kullanmamıştır. R. Ekrem Koçu, *İstanbul Camileri*, İstanbul tz. (1948 ?), ise yine baskı nüsha ile bazı yazmaları esas olarak almış ve ne yazık ki sadece bir fasikül basılabilmiş bir teşebbüstür. *Hadîka*'nın bütün elyazma nüshalarını işlemek ve zeyilleri de inceleyerek yapılacak ve bunlara eserlerin bugünkü durumları ile sanat bakımından değerlerini ortaya koyacak yeni bir çalışmaya şiddetle ihtiyaç vardır.

devre ait ilâvelerle zenginleştirilen bir elyazma nüshada şu kayıt ile karşılaşır⁴³ :

«Şîşehane Camii, bâniyesi Beyhan ve Hadice Sultanlardır. Valideleri için yaptırmışlardır. Cami hakkında müfassal ve müihim malumat derkenardadır. Ve bu derkenarda şu bilgi verilmektedir : «Şîşehane Camii, bâniyeleleri Sultan Mustafa Han- sâlisin kerîmeleri Beyhan ve Hadice Sultanlardır. Vâlideleri Âdîlsâh Kadın ruhu için bunu 1220 tarihinde bina etmişlerdir. Camii mezkûr kârgir olup, minberi ahşapdan ve taş kürsü ve müezzin mahfeli ve bir mikdar sofa ve kubbesi bakır kaplı ve dışarısında iki memşa ve bir küçük taş oda ve beş musluklu abdest için taş tekne ve bir kapı ve mihrab önünde bir miktar bağıçesi vardır. Sultânâن-ı müşarıleyhim bir gün Şîşehaneyi tebdilen gezmek için gelip temaşa esnasında ehl-i hurfet, bu zâtların tebdil olduğunu fehm ile Şîşehane kapısı üzerinde olan mescidlerinin harap ve edayı sâlâya bir mahal lâzım iddânını rica etmeleri ile camii mezkûru bina buyurmuşlardır. Eski mescidleri terk olunup harap kalmıştır. Camii mezkûr hayrata mail rical-i devlet-i aliyyeden Mustafa Reşîd Efendi kethüdâları olmakla onların marifet ve nezaretleri ile olmuştur. Müşâriñileyhimanın yine valideleri için 1219 tarihinde Cağalzâdeye karip Çifte Saraylar kurbünde Çasnigir camîi'nin üst tarafında bir taş mekteb ve çeşmeleri vardır⁴⁴. Beyhan Sultan ve Hatice Sultan vâlideleri Âdîlsâh Kadın ruhu için bu çeşmenin bâlâsında yazılmıştır. Mezkûr Âdîlsâh Kadın, Lâleli'de

43 Esad Efendi kütüphanesine ait, şimdi Süleymaniye kütüphanesinde bulunan elyazma nüsha, no. 2248, varak 37. Bu not sayın Kemal Elker tarafından temin edilmiştir.

44 Beyhan Sultan, M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s. 27 e göre 20 Şaban 1179 (1 Şubat 1766) da doğmuştur. Mayıs 1198 (= 1784) de Silâhdar Mustafa Paşa ile evlenmiş ve 15 Rebiülevvel 1240 (= 7 Kasım 1824) de ölürek Eyüp de Mîhrîşâ Valide Sultan türbesine gömülmüştür. Yukarıda not 33 deki, Ruşen Eşref Ünaydin arşivîndeki vesikalardan s. 50, no. 165 deki, (14 Cemâziyâahir 1198 = 1784) düğünündeki hediyeler hakkındadır. Topkapı Sarayı arşivinde Beyhan Sultan ile ve Akıntıburnu'nda yaptırıldığı sarayı ile ilgili pek çok vesika bulunmaktadır, bk. *Topkapı Sarayı, Arşiv kalavuzu*, İstanbul 1938, I, s. 74. Sicill onun Rumelihisarı'nda bir muvakkid-hanesi ile Eski Ali Paşa semtinde bir çeşmesi olduğunu bildirir. Gerçekten, Fatih'in ilerisinde Eski Ali Paşa camii seti altında Beyhan Sultan tarafından 1233 (= 1817/18) de imar edilmiş Barok kemerli çifte çeşme elan durmaktadır (kşl. İ. Hilmi Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, İstanbul 1943, I, s. 34, no. 32). Beyhan Sultan'ın Kuruçeşme camii arkasında 1216 (= 1801/02) tarihli ve Arnavutköy, Akıntıburnu'nda Enderunlu Vâsi'f'in tarihi ile silsîlî 1219 (= 1804/05) de yapılmış iki çeşmesi daha vardır, kşl. İ. Hilmi Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, İstanbul 1945, II, s. 163 no. 127 ve s. 165, no. 129. Beyhan Sultan'ın sahilsarayı yerine sonraları Mihrimah Sultan-Said Paşa yâlısı denilen bina yapılmıştır. Bu büyük yâlı bir süre Boğaziçi lisesi olduktan sonra 1956 da yıkılmıştır.

zeci Sultan Mustafa Han'ın türbesinin dışarısında 1219 (= 1804/05) tarihinde medfundur....». Bu kayıddan camiin, Beyhan ve Hadice Sultanlar tarafından, Şişehane kapısının üstündeki basit ve herhalde ahşap bir namaz odası halindeki mescidin yerini tutmak üzere, annelerinin adına yaptırıldığı ve inşaatı Mustafa Reşid Efendi'nin idare ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

Bu iki kaynak arasında biribirine tam bir uygunluk olmadığı dikkati çekiyor. H. 1210 (=1796) tarihli tevliyet vesikası, mescidin Âdilşah Kadın tarafından yaptırılarak vakfedildiğini ve tevliyetinin kızı Beyhan Sultan'ın kethüdası Seyyid Abdullah Efendiye verildiğini bildirmektedir. Halbuki yazma *Hadika*'daki bilgi camiin 1220 (=1805/06) de Beyhan ve Hadice Sultanlar tarafından anneleri adına yaptırıldığını ortaya koymaktadır. Camiin yan duvarındaki uzun kitabe de bu sonuncu kaynağı desteklemektedir. Halbuki sibyan mektebi kitabesi, burada Âdilşah Kadın'ın sağlığında hayrat kurdurduğunu göstermektedir. Bu iki kaynağın verdikleri bilgisi birbirine bağdaştırmak ancak şu surette mümkün olabilir: Âdilşah Kadın, 1210 dan az önce Şişehane'de kapı üzerinde küçük bir mescid ile, o civarda bir mektep yaptırmış, 1219 da ölümünden az sonra, kızları, bu mescidin yerini tutmak üzere ve annelerinin ruhu için güzel ve kâğıt camii inşa ettimişlerdir. Ancak burada tek şüpheli husus, 9-10 yıl gibi kısa sayılabilcek bir süre içinde bir mescidin harap bir hale gelebilmiş olmasıdır.

Eser, yapıldığı tarihdeki görünüş ve mimari özelliklerini hiç kaybetmeksızın günümüze kadar gelebilmiştir⁴⁵. Burayı 1937 yılında ilk defa olarak ziyaret ettiğimizde, cami, minaresi ve avlu duvarı ile sağlam bir halde durmakla beraber, terkedilmiş bir halde idi. Üstünün ahşap çatısında kısmen bir göküntü başlamıştı. Soncemaatyeri ve mahfil durumundaki bölümün üstündeki asma kat henüz sağlam olarak duruyordu. Az bir harcama ile kurtarabilecek durumda olmasına rağmen, bu eser 1942-43 yıllarında tamanen yıktırılarak temellerine kadar indirilmiş ve arası da öylece bırakılmıştır⁴⁶. Cadde açma, veya böyle bir ihtiyacı gerektirecek hiçbir sebebe da-

Ağustos 1957. Beyhan Sultan sarayının bir tasviri için bk. J. Dallaway, *Constantinople ancienne et moderne*, Paris an VII [=1798/99] (İngilizce aslı, 1797) I, s. 226-229; türkçesi, F. Dirimtekin, *Ecnebi seyyahlara göre, onsekizinci asrin ikinci yarısında İstanbul*, «İstanbul Enst. Mecmuası» IV (1958), s. 133.

45 Pervititch, *Plan. Uzaktan görünüşü* için bk. J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*, Paris 1934, lev. XLIV.

46 Âdil Sah Kadın camii mad. *İstanbul Ansiklopedisi*, I (1958) s. 258 de M. Ziya'nın verdiği bilgiler aynen tekrarlanmaktadır. Yalnız şu husus eklenmiştir: «Çok harap bir hal-

yanmaksızın, şehrın hele o yıllarda iyice ücra bir köşesindeki bu eski eserin merhametsizce yok edilmesindeki gayenin ne olabileceğini anlamak mümkün değildir. Diğer taraftan 500 m. çevirden bir saha içinde iki cami olamayacağı yolundaki garip talimatnamenin buna sebeb olduğu da söylenemez. Çünkü şehrın bu kuzey-batı köşesi cami ve mescid bakımından en fakir bir bölgedir. Bugün dahi burada mahallenin ihtiyacını karşılayacak bir ibadet yeri bulunmamaktadır. Biz 1937 de camiin yan cephesinin minaresi ile birlikte bir resmini çekmişük. Mehmed Ziya Bey'in kitabında ise camiin kullanıldığı sıralarda alınmış bir fotoğrafını yayımlanmıştır ki⁴⁷, bu resmin aslı *Eski Eserleri Koruma Encümeni*'ndeki fişde de bulunmaktadır. O tarihlerde İstanbul Arkeoloji Müzeleri mimarı olan Ali Sâim Ülgen (1913-1963), 26 Eylül 1936 da bu camiin basit bir krokisini çizerek, eserin fişini tamamlamıştır. Bu fişdeki bilgiler arasında cami kitabesinin tam metni bulunmakta, ayrıca ondeki bahçenin bir hazırlığı olduğu bildirilmektedir. Fakat buradaki mezarlardan herhangi bir bilgi verilmemektedir. 1945 de Âdilşah Kadın camiinin yerinde ancak temel izlerini seçmek mümkün oluyordu. 18 Mart 1947 de tekrar aradığımızda, yerini bulmak için hayli zorluk çekti. Arasındaki çok sayıda tuğla kırıkları, burada böyle bir eserin evvelce bulunduğu işaret ediyordu. Camiin bulunduğu yerin ortasına bir kulübe yapılmıştı. Sonraları bu kulübe gelişerek, camiin temelleri üzerine oturan bir büyük kâğıt bir ev halini aldı. 1966 da bu ev yıkılmış, sadece duvarlarının alt kısımları kalmıştı. Bugün Âdilşah Kadın camii kalıntıları, temel halinde ve üstünde bu evin duvar yıkıntıları ile durmaktadır.

Âdilşah Kadın camii, Şişehane caddesi üzerinde yan cephesi olan uzun dikdörtgen planlı, muntazam taş ve tuğla yapı, üstü kiremit örtülü (yazma *Hadika*'da bakır kaplı) ahşap çatı ile kapatılmış, güzel bir eserdi. Kible duvarı ile minare kürsüsü dibinde, etrafını çeviren avlu duvarı, camie bitişiyordu. Değişik bir özellik olarak, binanın girişi eksen üzerinde değil yanda idi. Bu yan tarafındaki kapıdan iki katlı soncemaatyereye giriliyordu. Buradan, camiin ana mekânından kare kesitli dört mermer direkle ayrılmış bir bölüme geçiliyordu. Yabancı üslûbdaki bu dört köşe payelerin profili kaideleri altın yaldızlı idi. Mihrab yarımyuvarlak bir çıkıştı teşkil ediyor ve

de bulunan Âdilşahkadın camii 1942-1943 arasında temellerine varıncaya kadar yıkılmıştır, bu satırların yazıldığı sırada ancak izi seçiliyor.

47 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 115, bu kitabın ikinci cildinin yeni harfler ile baskısına girişilmiş ve inanılmaz derecede eksik, yanlış bir baskı formalar halinde satışa çıkarılmıştır. Bu baskı, sahife 160 da durmuştur. Âdilşah Kadın camii resmi, s. 35 dedir.

ana mekân iki sıra halindeki yan duvarlara açılmış pencereelerden aydınlatıyordu. Bu pencereler geç Türk mimarî üslûbunda idi. Âdîşah Kadın camiinin en fazla dikkate değer taraflarından biri de girişin sol tarafında yükselen zarif, beyaz kesme taşdan yapılmış minaresi idi. Çok muntazam ve temiz bir işçilik ile inşa olunan bu minare, cami ile aynı zamanda yapıldığından, daha geç tamirler ile bozulmadığından ve bilhassa ilk yapıldığındaki bütün nisbetlerini koruyabildiğinden İstanbul'un sanat bakımından değerli bir minaresi idi. Kürsü kısmının üzerinde yuvarlak gövdeye geçişe sağlayan pabuç kısmı barok üslûblu minarelerin çoğunda görüldüğü üzere geniş bir yumru ile ince bir bilezikten meydana gelmişti. Gövde hafif pahlar halinde işlenmiş, şerefe çıkması ise, yuvarlak profilli olarak yapılmıştı. Şerefe, basit bir demir parmaklık ile çevrilmişti. Bu minarenin şrefeden itibaren yükselen petek kısmı, benzeri az görülür bir uzunlukda idi. Boyu, gövdenin camiin saçak hızasından şerefe çıkışmasına kadar yüksekliğine eşitti. Bu, başka minarelerde raslanmayan özellik, Âdîşah Kadın camii minaresine alışmamış bir gösteriş sağlıyordu⁴⁸. Nihayet minarenin üstündeki kurşun külâh da, bu normalin üstündeki narin ve zarif görünüşün de destekleyicisi olarak biçimlendirilmişti. Eski bir fotoğrafından öğrenildiğine göre, bu külâhın boyu, alemi hariç kalmak üzere, minarenin pabuç ile şerefe arasındaki gövdesine eşit bir uzunlukda idi. Camiin dış cephesi gayet temiz bir işçilik ile muntazam kesilmiş beyaz renkli bir taş dizileri ve tuğla şeridler halinde örülümüştü. Tek taş dizisini, iki veya üç tuğladan meydana gelen bir tuğla şeridi takip ettiğinden yapının dış görünüşü renkli bir karakter almış bulunuyordu. Bugün bu taş ve tuğla işçiliğinin hüviyetini, kalabilen temel kalıntılarında dahi görmek mümkündür.

Âdîşah Kadın camii, şehrin bu türkçe köşesinde ve bilhassa Tekfur sarayı gibi, çok önemli bir Bizans eserinin karşısında Türk devrinin bir hatırlası olarak şehrin bu bölgesini süsleyen bir eserdi. Bu eser, adı verilen kadın kadar onu yapturan Beyhan ve bilhassa Hadice Sultanların da hatırlarına yakından bağlı idi. Bu tarihî değerinin yanında, Osmanlı devri Türk mimarisinin 19. yüzyıl başlarındaki durumunu aksettiren sakılı (çatılı) bir cami örneği olarak da mimarı bir değeri vardı. Âdîşah Kadın camii, Türk sanatının başlarındanberi yapılan sakılı camiler (veya mescidler) tipinin gelişmesinin son devirdeki tutumunu gösteren iyi ve kaliteli bir temsilci idi. Nisbetler anlayışındaki ve genel estetikdeki değişimlerin son safhasını onda

48 S. Eyice, *İstanbul minareleri I*, «Türk sanatı tarihi araştırma ve incelemeleri», I (1963) s. 78-79 ve res. 143.

bulmak imkânı vardı. Şehir topografyasına yerleştirilişi, sokakların vaziyette göre arsa üzerinde kendisine yer veriliş de ayrıca Türk şehircilik anlayışının bir belirtisi olarak dikkate deıyordu. Şuursuz bir tahrip isteğinin daha doğrusu İstanbul'un tarihi hüviyetine, Türk devri eserlerine ve güzelliklerine kasteden gizli bir kuvvetin lüzumsuz kurbanı olan bu eserin acaba Beyhan ve Hadice Sultan'ların Fransız mimarı Melling'e yaptırılmış olabileceği de düşünülemez mi? Fransa'da, eğer duruyorsa, Melling'in kâğıtları arasında yapılacak bir araştırma belki bu hususda bazı sürprizler ortaya koyabilir⁴⁹. Böyle bir ihtimal gerçek olduğu takdirde, kaybın büyüklüğü daha da üzücü olacaktır. Eserin zarif görünüşünde, bilhassa minarenin tatlı beyazlığı ile birlikte olağanüstü narin ve uzun görünüşü karşısında, bunu yapan ustyanın (veya mimarın) camiye adı verilen Âdîşah Kadını veya siparişi veren Hadice Sultan'ın güzelliklerini bir bakıma ebedileştirmeyi düşündüğünü söylemek de yerinde olacaktır kanaatindiriz. Bu lüzumsuz tahrip ile değerli bir sanat eserinin mahvedildiği açıkça bellidir⁵⁰. Fakat kanaatimizce, camiin yeri henüz boş olduğuna, temelleri ve hatta duvarlarının alt kısımları durduğuna ve elimizde bir restorasyon projesine yardımcı olabilecek iki iyi fotoğraf bulunduğu göre bu tarihî eseri yeniden kalkındırmının mümkün olabileceği inanıyor ve bunu Vakıflar sorumlularına teklif ediyoruz.

III

Hoca Teberrük (Yahya Güzel) mescidi

Levhâ : X - XII.

Resim : 18 - 23.

Atatürk Bulvarı'nın 1941-42 yıllarında açılması sırasında feda edilen eserlerden biridir. Yahya Güzel mescidi denilen aslında Hoca Teberrük mescidi adındaki bu eser, Unkapı'ndan Bozdoğan kemerine doğru çıkarken, sol tarafda ve bulvar sahasının dışında bulunuyordu. *İstanbul Belediye reh-*

49 Bu çok zayıf da olsa tizerinde durulması gereklî olan bir meseledir. Melling İstanbul'da pek çok binada çalışmış, hatta Sarayburnu'nda büyük bir sahil sarayı projesi de hazırlamıştır.

50 Âdîşah Kadın camii, Tekfûrsarayı'ndaki Şîşhane'nin bir parçası olarak yapılmıştır. Buradaki Şîşhane de Türkiye'deki cam sanayii bakımından ayrıca incelenmeye değer. Tekfur Sarayı önündeki avluda hâli raslanan ermiş cam kitleleri bu fabrikadan son hatalarıdır. 1945-50 yıllarında bu avlunun ucunda şimdi sinemanın olduğu yerde, ufak gazoz şezeleri yapan ve nefesle şişirme tekniği ile çalışan basit bir şeşe atölyesi bulunuyor ve yerin tarihi geleneğini devam ettiriyor.

beri'nde 48 sayılı Hacı Kadın mahallesi sınırları içindeki, Yahya Güzel sokagi kenarında idi. Bugün yerinde Manifaturacilar çarşısının işhanları yükselmektedir⁵¹.

Hadika'dan öğrenildiğine göre yaptıran, mescidin yakında bir de medrese inşa ettirmiş ve kendisi de bu medrese içine gömülmüştür. Büyük Unkapı yanlığında yanan mescid, Yeniçi ocağından Bağdat Ağası olan Osman Ağa tarafından H. 1130 (= 1717/18) a doğru yeniden yaptırılmış ve bu ikinci kurucu da bir yıl sonra H. 1131 (= 1718/19) de öldüğünde camiin yanına gömülmüştür. Böylece Osman Ağa tarafından ihyâ olunan mescidin minberini Sadrazam Damad Nevşehirli İbrahim Paşa'nın zevcesi Ayşe Sultan koydurmuştur⁵². Fakat mescid 18. yüzyıl sonlarına doğru bir daha yanarak harap olmuş, bu defa Yeniçi Ağası Sivaslı Mehmed Ağa tarafından H. 1200 (= 1785/86) de tekrar yapılmıştır. Bu hususu açıklayan manzum bir kitabe, mescidin kapısı üzerine konulmuştu. 1940 a kadar yerinde görülen, sonra ortadan kaybolan bu mermer kitabe, 1961 de işhanları yapılrken toprak kazıldığında bulunmuş ve tarafımızdan incelemiş, bir müzeye götürülmesi teklif olunmuştur⁵³. Kitabe şöyledir :

Sâhibî'l-bânî Hâce [İbra]him teberrük mahllesi
Câmi'i olmuş harabe gördü bir merd-i dilir
Çün Sivasî Yeniçi Ağası Mehemmed Ağa
Beyti ma'mûr eyledi çün yakdı bir şem'i münir

fi gurre-i Muhamrem
sene 1200 (= 1785/86)

Hurrire Feyzi Yazıcı.... (okunamadı)

Tahsin Öz'ün *İstanbul camileri* hakkındaki kitabında, ilk kurucu için verdiği Hoca Tobruk adı, ikinci kurucu için Yahya Güzel adları tamamen yanlıştır⁵⁴. İbrahim Hakkı Konyalı da, 1940 yılına doğru, Bulval-

51 Belediye, *Rehber*, pafta 5 de Yahya Güzel sokagi işaretlenmiştir. İstanbul Belediyesi, *Şehir rehberi*, İstanbul 1971, pafta 26 da, Manifaturacilar çarşısı yapıları tarafindan kesilerek güdük bir halde kalan Yahya Güzel sokagi işaretlenmiştir.

52 *Hadika*, I, s. 220; *Camiler haritası*'nda Haci Teberrük camii adı ile 195 no. da işaretlenmiştir.

53 Burada işhanları yapılrken *Gayrimenkul Eski Eserler ve Amtlar Kurulu* tarafından vazifeleendirilmiş ve Yahya Güzel camiinin arsasında incelemeler yaparak görüşümüz bir rapor halinde bildirilmiştir.

54 Tahsin Öz, *İstanbul camileri*, Ankara 1962, I, s. 151.

rî'nin ilk açılma çalışmaları sırasında camiin yanındaki toprak yığınları içinde ikinci kurucu olan Osman Ağa'nın mezartaşını bulmuş ve bunun bir kopyasını bir makalesinde yayımlamıştır⁵⁵. Bu kitabeyi yayınladığı metni biraz düzelterek şöylece tekrarlamak mümkündür (biz bu mezartaşını göremedik) :

Sabikan Bağdat Ağası sahibü'l-hayr
merhum mirpiyade elhacı Osman Ağa
ruhu için el-Fatiha
fi sene 1131 (= 1718/19)

İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'ndeki 582 sayılı fişde ise, 20 Haziran 1942 tarihinde yazılan bir kayıd bulunmaktadır. Bunda şu satırlar okunur : «*Vakıflar Başmüdürlüğünde mevcut mebani-i hayriye defterlerinden edinilen malûmata göre cami, medrese*⁵⁶ ve *meşrutahâdenen mü-*

55 İbrahim Hakkı Konyalı, *Yeni açılan Unkapı ve Yenikapı güzergâhı*, IV, «*İstanbul Belediye Mecmuası*» yıl 17, sayı 196 (1941) s. 8 (makaânenin kitabı kopyasını veren satırları baskı hatası olarak yanlış sıralanmıştır); «Mabedin ve medresesinin büyük bir yadi tarihi vardır. Bulvar açıldıktan sonra âlakadarlar şüphesiz bu manzumeyi tamir ettiireceklerdir. Asıl mühim olan, mabedin biraz üstünde toprak altında kubbelerile, sütun'arile bir Bizans eserinin hâlâ yaşamasıdır...». Yazar bu son cümlesi ile bulvarın hemen kenarında 1940 larda meydana çıkan büyük bir Bizans devri su sarmıcımı kastetmektedir.

56 Burada bir de medrese bulunduğu anlaşılmaktadır. Fakat adı hususunda bazı tereddütler ortaya çıkmaktadır. *Hadika* bunu açıkça bildirmektedir. Fakat çeşitli kaynaklardan burada bir Baba Hâki mahallesi ile Baba Hâki medresesi bulunduğu öğreniliyor, (ksl. Ayverdi-Barkan, *Tahrîr defteri*, s. 194, no. 1118). 1105 (= 1693) yanlığında yanan yapılar arasında bir Baba Hâki mescidinin de adı gezer, ksl. Silâhdar Mehmed Ağa, *Tarih İstanbul* 1928 II, s. 733, Başbakanlık arşivi, M. Cevdet tasnifi, Evkâf 7004 no.lu Recep 1237 (= 1822) tarihli bir vesikadı da, Kırkçeşme kurbinde, Hoca Teberrük mahallesinde Baba Hâki mescidinin adı geçmektedir. Ne *Hadika*'da ne de camiler haritalarında bir Baba Hâki mescidi görüldüğüne göre, bu acaba Hoca Teberrük veya Yahya Güzel mescidine verilen başka bir ad mıdır? «*Sabah*» gazetesi, 26 Temmuz 1905, de «Kırkçeşme'de Baba Hâki camii şerifinin tamiri zimmânda Evkâf idaresinin iha'csine dair resmi ilân: münakasa bedeli 4140 kurus, keşif defteri yekunu 4197 kurus». Medrese arşasının satışı hakkında bk. «*Takvim-i Vekâyî*», 29 Ağustos 1333, no. 2987, «Evkâf nezareti Akarat-ı Vakfiye idaresi-Emlâk-ı mahâlîle müzayedesi, Dede Hâki medresesi: Vefa'da Hoca Teberrük mahâlesi'nde mescid-i serif ittisâlînde, bilânumarâlî arsada üç oda, bir bekçi kulübesi ve müştemâîti bulunan 268 zira 18 parmak Dede Hâki medresesi mahallinin tamamı». İstanbul Üniversitesi kütüphanesindeki bir elyazma listede (No. 8869), Baba Hâki medresesinin adının olmayışına karşılık, Yahya Güzel medresesi bulunmakta ve yanında *harap* kaydı okunmaktadır.

rekkeb işbu hayrat cami'asının bâni'si Hoca Teberrük diye anılan İbrahim Hulusî Efendidir. Mezkûr medrese müştemilâtı ile 1324 (= 1908) tarihinde Vefa harikinde yanmış arsa haline gelmiştir. Bazi yan duvar aksamı mevcuttur. Yapılış tarihi 891 (= 1486), tamir tarihleri 1317 (= 1899/1900), 1322 (= 1904/05).» Bu kayıddan anlaşıldığına göre camiin esası 15. yüzyıl sonlarına, belki II. Bayazid devrine aittir ve ilk kurucusu Hoca Teberrük denilen İbrahim Hulusî Efendidir. Cami yukarıda belirtilen tamirlerden başka, 1899⁵⁷ ve 1904 de tekrar elden geçmiş ise de bunlarda ne ölçüde bir iş yapıldığı bilinmemektedir. Nihayet eser 1324 (= 1908) de yanarak bir daha harap olmuştur⁵⁸. H. 953 (= 1546) tarihli İstanbul vâkıfları defteri'nde bu mescid, mahallesi olan Hacı Teberrük mescidi olarak kayıtlıdır⁵⁹. Böylece esasının 15. yüzyila, II. Bayazid devrine kadar indiği desteklenmiş olmaktadır. Bu defterde kurucunun adı hakkında başka bir bilgi olmamakla beraber, mescidin H. 881 yılı Rebi'ülevvelinde (= 1476) yazılmış bir vakfiyesi olduğu bildirilmektedir. Şu halde eğer bu rakkamlarda bir okunma yanlış yoksa, cami'in inşası H. 891 (= 1486) değil H. 881 (= 1476) e kadar inmektedir. Mescidin yanındaki höcreler (ki kanaatimizce bunlar sonraları medrese haline getirilenler olmalıdır) ülema ve süleha'nın oturmasına tahsis olunmuştur. Mescide vakfedilen pek çok para ve mülk arasında Hace Teberrük'ün kızı Zeynep de ayrıca üç ev ile bir dükkân vakfetmiştir. Etrafindaki höcrelerde ülema ve süleha barındıklarına göre bir zâviye karakterinde olan bu mescidin, ilk kurucusu Hace Teberrük, aynı zamanda çok önemli bir tesisin de kuruluşuna da katılmıştır. Vakif defterindeki bir kayıttan öğrenildiğine göre, Galata dışında Gül Baba zâviyesini de aynı Hace Teberrük tesis etti ve sonraları Galatasaray Okulu olan bu zaviyeye iki bağ ile çeşme ve toprak vakfetmiştir⁶⁰. Böylece Hace Teberrük Galatasaray lisesinin çekirdeği olan Gül Baba zâviyesinin kurucularından olarak tarihî bir hüviyete sahiptir⁶¹.

57 Bedestanî Ali Efendi tarafından yaptırılan tamir hakkında, «Mürvet» gazetesi, 16 Kânunevvel 1890.

58 Bu yanın hakkında bk. M. Cezar, yukarıda not 12 deki yerde, s. 376. E. Hakkı Ayverdi, *Fatih devri mimarisine zeyl*, İstanbul 1967, s. 7 de «...1334 de tamamen yandı ve tamamen yok oldu...» cümlesi herhalde bir zuhul olmalıdır.

59 Ayverdi-Barkan, *Tahrîr defteri*, s. 193-196, no. 75.

60 Ayverdi-Barkan, *Tahrîr defteri*, s. 193, «Zâviye der haric-i Galata eş-şehire bi zâviye-i Gill Baba, hududi vakfiyesinde mesturdır. İki bağ ile ve çeşmesi ile ve arz ile vakf eylemiş şiyendeye ve revendeye».

61 Fethi İsfendiyaroğlu, *Galatasaray tarihi*, İstanbul 1952, I de bu hususda en ufak

Atatürk Bulvarı açılırken, Vefa yangınından 1908 tarihindenberi harabe halinde duran bu mescid toprak düzlemesinin çok aşağısında kalmış olarak duruyordu. Sadece dört duvarı ayakta kalmış fakat minaresi tamamen yıkılmıştı. Ressam Ali Riza Hoca (1858-1930) Yahya Güzel camii minaresini bir resminde tasvir etmiş⁶². 1943 yılının mart ayında yaptığımız bir incelemede, mescidin kible istikametinde uzun bir dikdörtgen biçiminde olduğunu görmüştük. Kapının üstünde kitabe henüz duruyordu. Duvarlar çok kaba malzemeden itinasız surette örülülmüş ve kalan izlerden anlaşıldığına göre cepheler aslında sıvanarak malzemenin çırkinliği örtülmüştü. İçeriden yuvarlak tuyla kemerli pencerelerin dış söyleleri, köfeği taşından kaba bir şekilde yontulmuştu. Dışta pencere kemerlerini teşkil eden taşların çok yayvan bir biçimde Türk mimarisine yabancı bir görünüşde yontulmuş olmaları, mescidin bu şeklini 19. yüzyılda almış olduğunu açıkça gösteriyordu. İnce uzun plânından da mescidin üstünün ahşap sakıflı ve kiremitli olduğu anlaşılmıyordu. Kullanılan malzeme, yapının biçimi ve bîlhassa pencerelerin şekilleri, bu yapının son haliyle 1899 veya 1904 deki tamirinde yeniden yapıldığını işaret ediyorlardı.

Yahya Güzel mescidini, 23 Şubat 1948 de bir daha incelediğimizde kapısı üstündeki kitabenin yok olduğunu tesbit ettim⁶³. Bu kitabeyi yıllarca sonra ancak 1961 de amelete tarafından bulunup toprak altından çıkarılıncaya tekrar görebildik. Mescidin içinde ise gayet ufak «gecekondulardan» ufak çapda bir mahalle meydana gelmişti. 1961 den sonra işhanları yapılrken son kalıntılar da ortadan kalkmış, sadece burada çalışan amelete tesadüfen buldukları iki mezarı çimentodan birer sanduka haline getirmişlerdi. İşhanı yapılrken bunlar da ortadan kalkmıştır. Hace Teberrük veya Yahya Güzel mescidi günümüze kadar gelen şekli ile mimari bakımından değerli bir eser sayılamazdı. Son haliyle korunmasında bir fayda da yoktu. Fakat kanaati-

bir işaret yoktur. Galata sarayı'nının kurulmasına önyak olan Gül Baba'nın, Galata sırtlarında bağılar içinde kurulan mütevazı zâviyenin bakıcısı ve velisi o'duğunu anlaşılmaktadır.

62 Süheyl Ünver, *Ressam Ali Riza, hayatı ve eserleri (1858-1930)*, İstanbul 1949, s. 13.

63 Bu kitabeye dair bir hatira için bk. «Son Telgraf» gazetesi, 30 Temmuz 1945, Haâlik Şehsûvaroğlu ile İl. Hilmi Tanışık arasındaki bir sohbet: «Kıymetli almış kitabey ortadan sır oldu... Zeyrek civarında Yahya Güzel camiiin Yeniçeri AĞA'ya ait o'an kitabesi de kayıptır...» denilmiştir. Burada karşılık yapılrken toprak altından sağ'am bir halde çıkarılan ve çok ince bir mermer levha üzerine işlenmiş o'an kitabeyi bir akşam üstü görmüş, o strada yanımızda bulunan öğrencimiz İlhan Hattatoğlu'na bir fotoğrafını çektiğimizde. Kitabının bir müze tarafından alındırmazı hususundaki telkin ve tavsiyelerimizin dikkate alındığını sanıyoruz.

mizce kitabe, mezartaşı gibi son hatırlarının korunması ve yerinde İşhanının bir köşesinde değerlendirilmeleri şehir tarihi bakımından doğru olurdu⁶⁴. Bunun yapılmayışi büyük bir kayiptır.

IV

Revanî Çelebi (Koğacilar) mescidi

Levhâ : XIII - XV.

Resim : 24 - 29.

Koğacilar veya Revanî Çelebi mescidi, Bozdoğan kemerinin Haliç tarafındaki sahada bulunuyordu. 1934 de basılan *İstanbul Belediyesi rehberi*'nde, 49 sayılı Molla Husrev mahallesinin sınırları içinde, Revanî Çelebi ve Koğacilar sokaklarının sınırladığı adanın ortasında yükseliyordu⁶⁵. Bugün yerinde İstanbul Hıfzıshıha Enstitüsü yapılmıştır. Revanî Çelebi mescidinin şehir topografyasındaki eski durumu, 1875-1880 tarihleri arasında yapılan İstanbul haritasında gayet iyi görülebilir⁶⁶. Revanî Çelebi mescidi 16. yüzyıl Türk edebiyatının değişik bir şahsiyeti ile yakından ilgili bir eser olduğundan üzerinde durulmağa değer. İstanbul'un imarına el atanların kendi medeniyet-tarihlerine karşı ne kadar kayıtsız olduklarını da bu hatırlanın ortadan kaldırılması mükemmel surette gösterir.

Koğacilar mescidinin kurucusu, şair Edirne'li İlyas Şüça'dır⁶⁷. 15. yüz-

64 Manifaturacılar açısından esas şekli çok değiştirilmekle beraber bu surette değerlendirilmiş küçük bir eser, Seyyid Hasan Paşa çeşmesidir. Burada ayrıca Kâtip Çelebi için de sembolik bir mezar yapılmıştır.

65 İstanbul Belediyesi, *Rehber*, pafta 4.

66 Ayverdi, *Hariha*, pafta C 4; *Camiler haritası*'nda Revanî Çelebi camii adı ile 220 no.lu olarak işaretlenmiştir.

67 *Hadika*, I, s. 160 (Koğacilar m.), 116 (Revani Çelebi m.). Burada aynı eser iki ayrı ad altında kaydedilmiştir. *Hadika*, Revanî Çelebi mescidi'nin Edirne'li İlyas Efendi tarafından yaptırıldığını yazarak, Matbah Emini, Sürre Emini olan bu zatin şair de olduğuna işaretle ölüm tarihini de vermektedir. (Millet Küt. deki no. 925, 926, 928 sayılı elyazma *Hadika'larda Revanî Çelebi mescidi yoktur*). Koğacilar mescidi bahsinde ise, yaptırılan Revanî Şüça Efendi olduğu bildirilerek, Sürre Emini olan bu zatin şair de olduğuna işaret olunmaktadır. Ölümüne söylenen ve Revanî m. maddesinde kaydedilen tarih burada bir daha tekrarlanmaktadır. Böylece her iki camiin aslında bir olduğunda şüphe kalmıyor. *Hadika* baskısındaki bu hatalın nereden doğduğu anlaşılmamakta ise de benzeri başka hatalar olduğuna da burada işaret edebiliriz. Bu hatalar, Tahsin Öz, *İstanbul camileri*, Ankara 1962, I, s. 93 ve 116 da yanlış bilgiler verilmesine yol açmıştır.

yıllarında ve 16. yüzyıl başlarında yaşayan Şüca⁶⁸, II. Bayezid (1481-1512) devrinde Sürre eminliği vazifesi ile, Mekke'ye gönderilen parayı götürmeye memur edilmiş, fakat bu paradan bir miktarını kendi kesesine aktardığı anlaşılmış, hatta bu yüzden başka şairlerin hicivlerine uğramış, kendisi de onlara cevap vermekten geri kalmamıştır. Gözden düşünce Sultan I. Selim (1512-1520) e intisap eden şair, Ayasofya mütevellisi yapılmış ve anlaşıldığına göre burada da kesesini doldurmaktan kaçınmamıştır⁶⁹. Revanî mahlası ile şiirlerini yazan Şüca, topladığı servetin yardımı ile bu hayatını da yaptırtmıştır. Bu mescid yapıılırken, Sultan Selim'in buradan geçtiği ve burasını kimin yaptırttığını sorduğu rivayet edilir. Şüca-Revanî Çelebi'nin yaptırttığını öğrenince de, onun Ayasofya mütevelliliğini ve Sürre eminliğinden kötü şöhretini hatırlayarak «*Hoş Ayasofyasin, yılda bir mescid doğurursun*» dediği söylemiştir⁷⁰. Hoca Husrev mahallesinde ve Kırkçeşme semtinde kurulan bu eserin H. 926 Rebiülevvel (= 1520) tarihinde yazılan vakfiyesi olduğuna göre, mescid Sultan Selim'in son yıllarda tamamlanmış olmalıdır⁷¹. H. 953 (= 1546) tarihli *İstanbul vakif defteri*nde mescidin yanında vakfedilen evlerden ve dükkânlardan başka mescidin hariminde dokuzu sulcha (salih kimselerin) barınması için ve geri kalanı kıraya verilen 15 höcre de bulunuyordu⁷². Fakat evkafın bir kısmı daha 1546 da harap bir halde olduğundan yerleri paraya çevrilmiştir. Revanî Çelebi'nin

68 Esas adı İlyas veya Şüca olarak tesbit edilen Revanî mahlaslı şair, Edirne'lidir. Hayatı hakkında kısa bilgiler Sehi Bey, Âşık Çelebi, Lâtiifi ve Hasan Çelebi'nin *Suara tezkire*'lerinde bulunmaktadır. Bursa Mehmed Tahir, *Osmâni müellifleri*, İstanbul, 1333, II, s. 180 de (adını sadece İlyas olarak verir). Revanî Çelebi'nin hayatı hakkında çok iyi bir derleme ile eserlerinin etrafı tahlili için kş. E.J. Gibb, *A history of Ottoman poetry*, London 1902, II, s. 317-346. Revanî hakkında edebî bakımdan kısa bir inceleme olarak bk. Ali Nihad Tarlan, *Sîrî mecmualarında XVI ve XVII. asır Divan şîri*, İstanbul 1949, seri 1, fasikül 4, s. 5-8. Revanî Çelebi'nin hattatlığı da olduğu söylenmektedir, kş. *Tuhfetü'l-hattatîn*, s. 560; Abdülkadir İnan, *Seyh Vefa hayatı ve eserleri*, İstanbul 1941, s. 5 ve 36 da Revanî Çelebi'nin konagiının da bu cami yakınında olduğunu yazmaktadır. Bütün Osmanlı devri boyunca Vefa semti, devlet ileri gelenlerinin konaklarının bulunduğu bir yer olarak tanınmıştır.

69 Bu hususda bk. A. Nihad Tarlan, *yukarıda not 68 deki yerde*.

70 *Hadika*, I, s. 117-118; S. Eyice, *Bu şehrin hikâyesi*: 2, «*Hoş Ayasofyasin yılda bir mescid doğurursun*», *İstanbul-Sanat, Edebiyat Dergisi* II, sayı 4 (Nisan 1955) s. 29-30; bu hikâyeyin aslı Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi'nin *Tezkire*'lerindedir.

71 Ayverdi-Barkan, *Tahrîr defteri*, s. 170-171, no. 970.

72 Bu höcreler sonraları medrese haline getirilmiş olmalıdır. Hiçbir iz kalmadığına göre ahşapdan olduklarına ihtimal verilebilir.

ayrıca Edirne'de de evkafı olduğu aynı *Vakıf defteri*'nden öğrenilmektedir⁷³. Edirne'li Şüca-Revanî Çelebi H. 930 (= 1523/24) tarihinde, Kanunu Sultan Süleyman (1520-1566) in ilk yıllarında ölmüş ve yaptırttığı mescidin yanındaki hazireye gömülmüştür. Mezartaşı üzerine şair Beharî'nın şu manzum tarihi yazılmıştır⁷⁴:

Cihâni ser-be-ser tutmuşdu nâmı
Emir-i nazm ya'nî kim Rev'anî
Ecel câmnı çün kim nûş kıldı
Şu denlü kim düşüb mest oldu ânı
İşidüb Rûh-u Kudsî dedi tarîh
Cinandan yana can atdı Revanî
930 (= 1523/24)

Revanî Çelebi mescidi, yukarıda bahsi geçen Hoca Teberruk mescidinin az güneyinde olduğundan, onu harap eden yangınların hepsinin de zararını görmüş olmalıdır⁷⁵. Fakat her şeye rağmen mimarı hüviyeti fazla bozulmadan günümüze kadar gelebilmiştir⁷⁶. Rumî 1307 (= 1891/92) de bu camiin tamiri⁷⁷, 1315 (= 1899) da minaresinin külâhının tamiri hakkında

73 Ayverdi-Barkan, *Tahrir defteri*, s. 171; M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 55 de su bilgiyi vermektedir: «Vesaik-i tarihiye tasnif heyetine memur erbab-ı dânişten Musa Bey (Kemal Elker'e göre bu zâtın soyadı Adige olup Başbakanlık arşivi müdürlüğünden emekli olarak, İkinci Dünya harbi başlarında ölmüştür. Çok geniş malumatı olan, mütevazi, içine kapalı, müdedde bir Bâbîâli efendisi idi)in tedkitatına göre, Sultan Selim-i Sâni devrine ait 12 No.lu vesikada Revanî Çelebi'nin Edirne'de Halil-ül ecr mahallesinde İne Hatun'un vakif menziline mülâsk ve bir tarafa tarik-i âm ile mahdud hanesi bulunduğu...».

74 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 56, yenibaskı, s. 75; A. Nihad Tarlan, *not 68 deki yerde*, s. 6-7. Bu manzum mezartaşı kitabesinin asıl Sehi Bey ve Hasan Çelebi *Tezkire*'lerinde bulunmaktadır.

75 Haliç'den başlayarak Bozdoğan kemerine doğru uzanan bu büyük yangınlar hakkında bk. yukarıda *not 12 deki* yazılar.

76 Bütün aramamıza rağmen, Revanî Çelebi mescidinin iyi fotoğraflarını bulamadık. Bu vesile ile suna işaret edelim ki, Eski Eserleri Koruma Encümeni arşivindeki dosya (no. 580) da büyük bir hata yapılarak, Revanî mescidi adı altında, ona ait tarihi bilgiler, Vefa'da Bozaci yanındaki, Sincaklı medrese veya Mimar Ağa mescidi hakkındaki not ve resim ile birleştirilerek derlenmiştir. Bu hali ile dosya bir işe yaramamaktadır. Revanî Çelebi camii tarafındaki eski Türk mahallesini yanından önceki hâli ile gösteren hoş bir resim su kitapda basılmıştır, L. Schneller, *Nicaea und Byzanz*, Leipzig 1907, s. 73, ne yazık ki bu fotoğrafda camiin sadece minaresi farkedilmektedir.

77 «Sabah» gazetesi, 20 Temmuz 1907.

ihale haberleri⁷⁸ devrin gazetelerinde çıkmıştır. Büyük Vefa yangınında 1908 de daha pek çok eser ile beraber yanmış ve öylece kalmıştır⁷⁹. Unkapı'ndan Şehzadebaşına geniş bir cadde açılmasına teşebbüs olunarak⁸⁰, zaten yanın yeri olan bu bölgede bazı çalışmalar yapıldığında buradaki Küçük Koğacilar hamamı cadde üzerine geldiğinden yıkılmış⁸¹, 1894 de remindenberi yarı yıkık halde duran ve halk arasında Virantürbe adıyla tanınan Tamışvar ve Budin valisi Payzen Yusuf Paşa'nın türbesi ortadan kaldırılmış⁸², bu arada Revanî Çelebi'nin mezarı da yeni yol çizgisine isabet ettiginden yerinden sökülmüştür. İstanbul'un eski eserlerine büyük bir sevgi ile bağlı olan Mehmed Ziya Bey, 1 Mart 1924 de Payzen Yusuf Paşa'nın mezar kalıntılarını Revanî Çelebi mescidinin yanına taşıtarak, burada minare dibinde bir mezar halinde düzenlemiş, Revanî Çelebi'nin de mezarını açtıracak, kemiklerini, kible duvarı önüne taşıttırmıştır. Bu sırada üzerinde yukarıdaki manzum kita yazılı olan Revanî'nın kâtibi kavuklu mezartaşı da yanından ufanmış bir halde olarak bulunmuştur. Ziya Bey ayrıca o çevrede rasladığı, Ali adında bir şahsa ait pek güzel bir mezartaşı ile, Payzen Yusuf Paşa türbesi ile Revanî Çelebi mescidi arasında bulunan küçük hazırlıktaki mezarlara da açtıracak bunlarda bulduğu kemikleri Revanî Çelebi mescidi yanına gömdürmüştür⁸³. Ziya Bey'in yazdığını göre buradaki

78 «Tercüman-ı Hakikat», 15 Mart 1315.

79 Bu yanın hakkında bk. Yukarıdaki *not 12 deki* yerler.

80 Bu geniş cadde şimdiki Atatürk Bulvarı'ndan bazı kısımlarda biraz daha farklı bir güzergâh takip edecek surette tasarlanmıştır. Meselâ Burmalı Mescidin tam önünden geçiyordu.

81 Revanî Çelebi mescidi yakınında Küçük Koğacilar hamamı adı ile tanınan bir de hamam vardı, kşl. M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 53, yeni baskısı s. 72. Küçük Koğacilar hamamı ise daha doğuda, Recai Mehmed Efendi sebili ve Sıbyan mektebi karşısında bulunmaktadır. C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1912, s. 103, res. 224 de, adını vermekszin, Bozdoğan kemerî yakınında olduğunu belirttiği bir hamamın planını takdim etmiştir. Çok değişik bir tertibi ve planı olan bu hamamın belki bir kısmının Bizans yapısı olduğunu ihtimal vermek de mümkündür. İstanbul hamamları üzerinde çalışan H. Glück bu hamamı bulamadığına göre, bu planın Küçük Koğacilar hamamına ait olması mümkün görülebilir, kşl. H. Glück, *Die Baeder Konstantinopels*, Wien 1921, s. 113-114, res. 76.

82 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 53; yeni baskısı, s. 72; Payzen Yusuf Paşa H. 998 (=1589/90) de konağındaki adamları tarafından öldürülmüştür. Türbesinin yeri, Ayverdi, *Harita*, pafta C 4 de görülür. Çok soluk bir fotoğrafı, M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 54 (yeni baskıkta yoktur) de basılmıştır. Payzen Yusuf Paşa'nın camii ise Bozdoğan kemerinin Marmara tarafında, şimdiki İtfaiye caddesi yerinde idi, kşl. *Camiler haritası*, 192 no.lu cami olarak işaretlenmiştir; Ayverdi, *Harita*, pafta C 4; bu cami hak. bk. *Hadika*, I, s. 58.

83 Buradaki mezarlara taşınması M. Ziya tarafından etrafı şekilde anlatılmıştır. bk.

mezarlarda şu şahıslar yatıyordu : Vefa Şeyhi-zâde Hamid Efendi kızı Fatma Hanım (H. 1241 = 1825/26), Edremidli Hoca Mehmed Sadullah Efendi (H. 1244 = 1828/29), Sadullah Efendi-zâde Mehmed Muhiddin Efendi (H. 1250 = 1834/35), Kastamonulu Hoca Ömer Efendi (H. 1251 = 1835/36), Abdullah Bey (H. 1138 = 1725/26), Odabaşı Molla Mustafa (H. 1184 = 1770/71), Mustafa Bey (H. 1148 = 1735/36) ve Ahmed Peyk (H. 1159 = 1746/47). Ziya Bey, bu mezarlardaki kemikleri taşıttığını bildirmekte ise de, bütün bu mezartaşlarının ne olduğunu dair bir bilgi vermez. Bu notlardan anlaşıldığına göre, etrafındaki höcreler ile hazırlı ve tam karşısına isabet eden Payzen Yusuf Paşa türbesi yeni cadde uğrunda feda edilmiş olmakla beraber, o tarihlerde Revanî Çelebi mescidinin yıkılması⁸⁴ bahis konusu değildi. Ziya Bey de, mescidin ileride tekrar ihyâ edileceğini düşünerek etrafındaki bütün mezarlardaki kemikleri onun duvarları dibine taşıtmıştı. *Hadika* yazarı, Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin yazma *Vefiyat* adlı eserinden öğrenildiğine göre ise, Osmanlı devri Türk tarihinin tanınmış kimselerinden Koca-Sarı Kenan Paşa da burada, «*Kırkçeşme kurbünde Revanî Çelebi camii dairesinde vâki mektep bahçesinde medfun*» idi⁸⁵. Fakat yapılan incelemelere göre Kaptan-ı Deryâ olan Sarı Ke-

İstanbul, II, s. 54-56; yeni baskısı, s. 73-75. Abdülkadir İnan, *Şeyh Veja, hayatı ve eserleri*, İstanbul 1941, s. 36 de yazdığına göre Revanî Çelebi'nin mezartaşı yakın tarihlere kadar yerinde duruyordu. Hıfzıssıha Enstitüsü arkasındaki arsada bir kaç mezartaşı yakın tarihlere kadar görülebiliyordu, kşl. Şinasi Akbatu, *İstanbul'un kaybolan camileri-Revanî Çelebi camii*, *İstanbul Ekspres* gazetesi, 18 Mart 1959.

84 «Akşam» gazetesi, 4 Temmuz 1339 (= 1923) «Kanuni Sultan Süleyman devri âteşin şairlerinden Revanî Çelebi, Vefa civarında Koğacılар caddesinde eslâf-i mücahidinden bir zât-ı muhterem-i fâzîlîn kârgîr türbesi ittisâlîne medfundur. Şehremaneti tarafından bu defa açılan otuz metrelük caddenin tam ortasına tesadîf eden medfeni imha edilmek üzere...»; «Tanın» gazetesi, 11 Şubat 340 (= 1924), «Yol açılması dolayısıyla kesilmesi lâzım gelen Revanî Çelebi ve Emin Nureddin (Burmali Mescid) camilerine ait kabristanların duvar inşâati bitmek üzere...»; «İkdam» gazetesi, 28 Şubat 1924, de Revanî Çelebi camii hiziresi ile Payzen Yusuf Paşa türbesi hakkında bilgi verilmektedir.

85 Hafız Hüseyin Ayvansarayı, *Vefiyat*, elyazma İstanbul Üniversitesi kütüphanesi, no. 2539, var 50 a. Sarı veya Topal Kenan Paşa IV. Mehmed (1648-1687) devrinde Budin ve Silistre beylerbeyi ve Kaptan-ı deryâ olmuş, bir aralık Sadaret kaymakamlığında bulunmuştur, kşl. Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinatü'l-vüzera*, nr. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1952, s. 36 ve no 114, 115; İ. Hamî Danışmand, *Izâhlî Osmanlı tarihi kronolojisi*, İstanbul 1950, III, s. 421, 425, 555; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s. 83. Bu konunun çeşitli kaynaklarının karşılaştırılması suretiyle bir tâhlili ve Revanî Çelebi camiilarındaki sibyan mektebinin başka bir Kenan Paşa'ya ait olduğu hususu için kşl. Münir Aktepe, *Kenan Paşa*, mad. *İslâm Ansiklopedisi*, VI, s. 575.

nan Paşa(? - 1659)'nın başı Üsküdar'da, vücudu ise Halep'de gömüldür. Burada, kendi hayır eseri sibyan mektebi yanında gömüllü olan şahıs, çeşitli kaynakların tahlilinden anlaşıldığına göre başka bir Kenan Paşasıdır. Tabiidir ki bu mezarın da ne olduğunu bilmiyoruz. Yeni planlanan cadde yüzünden hazırlarının birer parçasının kesilmesine rağmen, Revanî Çelebi ve Bozdoğan kemerinin öteki tarafındaki Burmali-Emin Nureddin mescidinin korunmaları tasarlanmış olduğundan hazırlarının kalan kısımları korunmak üzere yeniden etraflarına birer duvar çekilmiş⁸⁶. Fakat 1941 de Atatürk bulvari yeniden düzenlenliğinde, Revanî Çelebi mescidinin ihyası düşüncesi gerçekleşmemiş⁸⁷, yeni caddeye hiçbir zararı olmadığı halde, garip anlayışların hâkim olduğu «imar» in lüzumsuz kurbanlarından biri olarak ortadan kaldırılmıştır. Atatürk bulvari açıldığı sıralarda, caddenin en dış kenarından bile oldukça içeride bulunan bu mescid 1942-43 kişînda tamamen yıktırılarak ortadan kaldırılmış, mezartaşları ve kitabelerin ne olduğu dahi öğrenilememiştir⁸⁸. Yıllarca sonra bu mescidin arşasının tam üstüne Hıfzıssıha Enstitüsü binası yapılmıştır. Bu mescid, Bozdoğan kemerinin gözlerinden biri içinden külâhsız minaresi ile bir perspektif verdiğiinden, durdugu sürece artistik fotoğraf meraklılarında bu surette resmi çekilmişdir⁸⁹. Bu görüntüde yapılan kartpostalı satışa da çıkmıştır. Revanî Çelebi camiinin iyi resimleri, İstanbul'un imar çalışmalarını gösteren ve Devlet büyüklerine takdim edilmek üzere büyük boyda hazırlatılan fotoğraflarda vardır. Vaktiyle böyle yazı resimler görmüş fakat birer kopyalarını elde edememiştir. 12 Mart 1937 günü Bozdoğan kemerinin üstünden Süleymaniye camiine doğru çektiğimiz bir fotoğrafda ön planda, boş bir ara-

86 Sanat değeri inkâr edilmeyecek derecede belirli olan Burmali mescid de 1935 lerde büyük tehlikeler geçirmiştir, burası önce kadro dışı bırakılarak, çatısı, pencereleri söküllererek dört duvar halinde yıkıma terkedilmiştir. Fakat sonraları, içindeki moloz temizlenerek üstüne bir çatı çekilmiş ve bir doğrama atölyesi olarak kullanılmış, nihayet ihyâ edilerek yeniden ibadete açılmıştır.

87 İ. Hakkı Konyalı, yukarıda not 55 deki yerde, Atatürk bulvari çevresindeki eski eserleri incelemekte ise de, bilinmeyen bir sebebeden Revanî Çelebi camiini makalesi çerçevesi içinde almamıştır.

88 İstanbul'da istismâlâklerde ortadan kaldırılan eserlerin kitabeleri muntazam envanter kayıtları ile bir yerde toplanıp korunsa, pek çok tarih vesikası hiç dejilse kurtarılmış olurdu. Bugün, Topkapı Sarayı ikinci avlusunda bir kitabe sergisi vardır. Bir miktar kitabe ve bilhassa mezartaşı da, Süleymaniye medreselerinden Haliç tarafından toplanmış bulunuyor.

89 Cl. Alzonne, *İstanbul*, Paris 1936, s. 20 deki res.

zinin ortasında harap Revanî Çelebi camii, minaresi ve duvarları ile görülebilmektedir.

Revanî Çelebi mescidi bir çevre duvarının içinde yükselen, dikdörtgen plânlı, evvelce üstü ahşap bir çatı ile örtülü, sakılı tipde bir mescid idi. İçerisi iki sıra halindeki pencelerden aydınlanıyordu. Yapı, mimarı bakımından fazla gösterişli ve iddialı bir eser olmamakla beraber 16. yüzyıl sanatı hüviyetini aksettiriyordu. Sağ tarafına bitişik olan minaresinin kürsü kısmı pahılı yuvarlak biçimde idi. Uzun bir pabuç kısmında ise herhangi bir geçiş unsuru bulunmuyordu. Tuğladan örülén gövdede beyaz taş şeritler vardı. Şerefe çıkması kaba bir görünüşte olduğundan buradaki tuğla mukarnasların bozularak hepsinin sıvandıklarına ihtimal verilebilir. Zaten şerefenin demir parmaklığı da geçen yüzyılın demir işçiliğini aksettiriyordu. Revanî Çelebi mescidi şehir tarihinin ve Türk divan edebiyatının bir unsuru ve Türk divan edebiyatının maddî bir hâtırası, yaşatılması gereklî olan bir eserdi. Yokolması şehir için muhakkak ki büyük bir kayiptır.

V

Kambur Mustafa Paşa (veya Yayla) camii

Levhâ : XV - XX.

Resim : 30 - 39.

Fatih'deki Kambur Mustafa Paşa camii, İstanbul'un büyük yangın afetlerinin birinin harap ettiği ve insanların ilgisizliği ile şuursuz menfaatlein kurbani olan bir eski eserdir. 1945 yâlina kadar harabe halinde ayakta duran bu eser, bu tarihlerden sonra hızla ortadan kalkmış ve bütün izleri yeryüzünden silinmiştir. Kambur Mustafa camii ve tekkesi, Kıztaş'ının batısında Sofular caddesi kenarında bulunuyordu. 1934 tarihli *Belediye rehberi*'nde, 79 sayılı İskender Paşa mahallesi sınırları içinde, Sofular caddesi, Haci Salih Efendi, Deynekçi ve Pazaryeri sokaklarının çevrelediği adanın içinde bulunuyordu⁹⁰.

Kambur Mustafa Paşa camiine halk tarafından Yayla camii de denilmekte idi⁹¹. İstanbul'da Çapa tarafında Aydin Kethüda tarafından yaptırılmıştır.

90 İstanbul Belediyesi, *Rehber*, parça 6.

91 Buraya niçin Yayla camii denildiğinin sebebini bilmiyoruz. Şinası Akbatu, *İstanbul'un kaybolan camileri: Yayla camii*, «İstanbul Ekspres» gazetesi, 21 Mart 1959, de «Yayla diye tâsvif edilmesi de herhalde yerinin yüksekliğinden ve şrefesinin fevkâlâde nəzaretinden mütevellit olsa gerek» demektedir.

mış ikinci bir Yayla camiinin daha olması⁹² şehrin tarihî topoğrafyasında bazı karışıklıklara sebeb olmuş⁹³ ve hatta bu gibi aldanmaları önlemek üzere tarafımızdan çok yıl önce küçük bir araştırma hazırlanarak yayınlanmıştır⁹⁴. Fatih'deki Yayla camii hakkında, *Hadika* sunları yazar⁹⁵: «Fevkanîdir, tahtında evâilden kalma bir mahzen-i kebir vardır. Bâni Kambur Mustafa Paşa'dır. Mumaileyh üç kere Bağdat Vâlisi olup Misir'da vefat etmiştir, vefatına mah-i Zilhicce tarîhdir. Civarında dahi mumaileyhin hayatı olarak bir mektep ile Süleymaniye suyundan bir akar çeşme vardır. Sarı Kez demekle maruf Nureddin Efendi anda medfundur. Sultan Mehmed müderrisi iken Şevvâl-i şerif 921 tarihinde rihlet eylemiştir ve tefsir-i Beyzâvi üzerine hâsiye sahibi Sinaneddin Yusuf Efendi dahi anda medfundur. Sabikuzzâk Sarı Gez'in damadıdır. Anadolu Kazaskeri iken felç isabet ederek azlolunduktan sonra üç gün mürurunda doksanıç yaşında iken şehr-i Recepî'l mücerreb 986 (= 1578) tarihinde vefat eyledi. Anadolu hisarı'nda iki mescidi ve vilâyeti olan Amasya'da sair hayrati ve nice telîfati vardır. Ve neslinden olarak yanında ülemâdan çok kimse medfundur. Hâlâ silsilesi bâkipdir. Mahâlesi yoktur.» Bu nottan anlaşıldığına göre Yayla camii denilen eser, Bizans devrinden kalmış bir büyük mahzen (*mahzen-i kebir*) in üstünde inşa olunmuştur. Yaptıran üç defa Bağdat vâlisi olan Kambur Mustafa Paşa idi. Camiin civarında aynı hayır sahibinin bir sibyan mektebi ile bir de çeşme bulunuyordu ki, bu çeşme 1875-1880 arasında çizilen İstanbul plânında, camiin az aşağıda Sofular caddesi ile Deynekçi sokagi köşesindeki çıkışında görülmektedir⁹⁶. Camiin haziresinde Fatih külliyesi müderrislerinden H. 921 Şevvalinde (= 1515) ölen Sarıkez Nureddin Efendi ile *Tefsir-i Beyzâvi hâsiyesi* yazan Sinaneddin Yusuf Efendinin mezarlarının bulunduğu da *Hadika* yazarı Ayvansarayı Hüseyin Efendi bildirmektedir. Mustafa Paşa ca-

92 *Hadika*, I, s. 219; *Camiler haritası*'nda Yayla camii adı ile 190 no.lu olarak işaretlenmiştir.

93 A.M. Schneider, *Byzanz, Vorarbeiten zur Topographie und Archaeologie der Stadt*, Berlin 1936, s. 96 no. 24, iki Yayla camiini karıştırarak, Fatih'deki için söylenen altında bir Bizans mahzeni olduğu hususunu, diğerine Çapa'dakine yâkıştırılmıştır.

94 S. Eyice, *İstanbul'da Yayla camileri ve şehrin tarihî topoğrafyasının yanlış izah edilen bir meselesi*, «Tarih Dergisi» VII, sayı 10 (1954) s. 31-42, ve 5 resim ile.

95 *Hadika*, I, s. 222.

96 Ayverdi, *Harita*, parça C 4, Esas adı Ömer olan Muallim Naci (1850-1893), sekiz yaşına kadar içinde yaşadığı evin yakınındaki bu sokagi ve çeşmeyi hâsilârlarda gayet iyi anlatmıştır, kşl. Muallim Naci, *Sümâbûle III*, Ömer'in çocukluğu, İstanbul 1307; yeni harfler ile baskı, Ömer'in çocukluğu, yay. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1969.

mii, bu semtin önemli bir başka camiine daha komşu bulunuyordu ki, esasında 899 (1493/94) de ölen Çırırıcı Kemaleddin tarafından yaptırılmış olmakla beraber, bu ufak ibadet yeri 16. yüzyıl başlarının tanınmış şahıslarından Sarıkez Nureddin Efendi'nin evinin yakınında olduğundan onun adı ile anılıyor ve hatta bu ad bütün bir semte yayılmış bulunuyordu. Bu tarihi ailinen ferdlerinin aile ocaklarına komşu camilerin hazırlarlarına gömüldükleri anlaşılmaktadır⁹⁷.

Yayla camiinin kurucusu olan Mustafa Paşa ise Kundakçızade adı ile tanınmış olup kendisine Kanbur deniliyordu. *Sicill'in* derlediği bilgiye göre, Yeniçerilikten yetişen Mustafa Paşa, muhtelif kademeleri atladıktan sonra, Sekbanbaşı olmuş, H. 1068 Cemaziyülevvelinde (= 1658) Yeniçeri Ağa'lığına yükselmiştir⁹⁸. Kendisine Vezir rütbesi verilerek H. 1072 yılı Receb ayında (= 1662) Şam valisi, bir yıl sonra 1073 Recebinde Bağdat valisi tayin edilmiş, aynı yıl içinde de Sultan I. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile evlenmiştir⁹⁹. Fatma Sultan 1014 (= 1605/06) dan sonra doğarak, Çatalca'lı Hasan Paşa, Kara Mustafa Paşa, Melek Ahmed Paşa'nın karısı olmuş, ve dördüncü evliliğini Kundakçızade veya Kanbur Mustafa Paşa ile 1073 (= 1662/63) de yapmıştır. Mustafa Paşa, 1074 Cemaziyülevvelinde (= 1663) Maraş, 1075 (= 1664/65) Şam Trabulus'u vâlisi olmuş ise de az sonra 1076 (= 1665/66) de ölürek, Kahire'de gömülümuştur. Bir defa daha dul kalan zevcesi Fatma Sultan hayli ilerlemiş yaşına rağmen 1078 (= 1667) de beşinci bir evlilik yaparak, Kozbekçi Yusuf Paşa ile evlenmiştir.

Mustafa Paşa camii, 1918 deki büyük Cibali-Fatih yangınına kadar kullanılmış, bu tarihde yandığından bir daha tamir edilmeden kalmıştır¹⁰⁰. Uzun yıllar etrafındaki harap hiziresi ile duran camiin altındaki on sütunlu Bizans sarnıcı, İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin teklifi ile, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından 1940 yılında 900 lira karşılığında istimlak edilmiş ve Millî Eğitim Bakanlığı adına tapusu da alınmıştır.

97 *Hadika*, I, s. 133. Sarıgez (veya Kez) mescidi ile sonraları halk tarafından Sarıgez şecline sokulan bu ad hakkında kşl. yukarıda not 94 deki makalemiz, s. 34 ve 35, not 8, 9.

98 M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s. 398.

99 M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s. 60; G. Oransay, *Osmanlı tarihinde kim kimdir*, I, s. 71 ve 170.

100 A.M. Schneider, *Die Braende in Konstantinopel*, «Byzantinische Zeitschrift» 41 (1941) s. 401, yanın sahasının bir fotosu, lev. IX, res. 3 de bulunuyor. Mustafa Cezar, yukarıda not 12 deki yerde, s. 379-380.

mişür. Camiin durumunun Vakıflardan sorulması üzerine, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 125 618/99 sayılı ve 20 Mart 1942 tarihli yazısı ile verilen cevapda «Kanbur Mustafa Paşa camiinin vakfı kütükde kayıtlı ise de vakfiyesinin kaydının bulunamadığı» bildirilmiştir¹⁰¹. 1945 den sonra Fatih'in bu semtinde başlayan inşaat, eski eserin etrafının ev ve apartimanlarla dolmasına yol açarken, camiin sahipsiz harabesi de tahrib edilmiş, 1940 da duvarları, minaresi, hazırlı duvarı ve mezarları dururken, bunlar da ortadan kalkmıştır. Bu eseri 1943 de inceleyip resmini çektiğimizde, minare artık yoktu, fakat üç duvar ile mezarlar henüz görülebiliyordu. 1954 de basilan makalemizi hazırlarken, o yılın Mayıs ayında bir defa daha gitmişimde, camiden artık toprak üstünde en ufak bir iz dahi kalmadığını tespit ettik. Sadece Sofular caddesi tarafında yaya kaldırımı kenarında görülen iki duvar parçası, burada evvelce itinalı bir işçilik ile yapılmış eski bir bina bulunduğunun yegâne işaretü idi. Haziredeki mezarlardan çögünün taşları parçalanmış olarak etrafa saçılmıştı. Şurada burada toprağa gömüllü bir kaç taş farkediliyordu. Bu cami hakkında 1959 da kısa bir makale yayınlayan Şinasi Akbatu, şunu da yazar¹⁰²: «Bu mezarlıkta *İbn-i Melek* nâmunda ulemâdan bir zâtın makamı vardır. Mezarlığın Sofular caddesindeki duvarında vaktiyle «*Hâzâ kabr-i Melek*» diye bir levha varmış. Halbuki *İbn-i Melek* H. 797 (= 1394/95) tarihinde vefat ederek Tire'de Aydunoğlu Mehmed Bey'in yaptırdığı medresenin mezarlığını defnedilmiştir. Binaenaleyh burada defni mevzuubahis olamaz»¹⁰³. Muallim Naci merhum da çocukluk

101 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 17, not 7; yeni baskısı, s. 31, de buradan kısaca bahseder. İstilik ile ilgili notlar Eski Eserler Encümeni'ndeki 444 no.lu dosyada bulunmaktadır.

102 İstanbul'daki harap camilerin minareleri 1941-42 kişinda hiç bir istrâsa yapılmaksızın yıkılmıştır. O sırarda tesbit edebildiğimiz kadarıyla bu minare yıkımından sadece, çok orijinal bir mimarı olan Tulumcu Hüsam mescidinin kurtulmuştu (kşl. S. Eyice, *İstanbul minareleri*, «*Türk sanatı tarihi, araştırma ve incelemeleri*», I, 1963, s. 62, res. 86-87). Fakat bu minare de taşlarından elde edilecek kazanca tamah olunarak, 1945 de ortadan kaldırılmıştır, kşl. S. Eyice, *İstanbul minareleri*, s. 63, not 143 deki çeşitli gazete haberleri.

103 Şinasi Akbatu, *İstanbul'un kaybolan camileri: Yayla camii*, «*İstanbul Ekspres*» gazetesi, 21 Mart 1959.

104 Bursaltı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, İstanbul 1333, I, s. 219-220; yeni harfle baskı, *Osmanlı müellifleri*, nr. Fikri Yavuz ve İsmail Özgen, İstanbul tz. (1971 ?) I, s. 349-350. «Mezkûr medresede ziyaretiyle müşteref olduğum mûbarek mezar taşında Arapça olarak 797 H. târihi kazılmıştır. İstanbul'da Aksaray civarında Sofular mahallesinde yüksek adalarına atfen sonrasında bir taş dikilmiştir» denilmektedir. Tahir Bey, 797 târihî mezartaşını bizzat görmüştür. *İbn-i Melek* hakkında bk. İsmail Hakkı Uzunçarsili, *Kitabeler II*, İstanbul 1929, s. 120, not 2 ve 137, Tire'de *İbn-i Melek*'in mezarının bulunduğu hazırlı *Tarih Dergisi* — F. 11

hatırlalarından bahsettiği yazılarında «*İbn-i Melek'in kabrinin yüksek bir mahalde olduğunu*» anar. Muallim Naci merhumun doğduğu ve çocukluk devrini geçirdiği ev de Yayla camiinin biraz altındaki Yeşil Tekke sokağında idi¹⁰⁵. *İbn-i Melek* kabrinin ya bir makam olduğuna, veya bu hazırlede gömülü birçok ülemadan birinin halk tarafından bu surette adlandırılmasının neticesinde meydana geldiğine ihtimal verebiliriz. Bugün hazırla arsasında yeşile boyalı mum yakılan iki alçak duvar vardır ki, bunun *İbn-i Melek* denilen kabir yeri olduğu sanılır. Sofular caddesi kenarında altı mezartaşı tesbit olunmuştur. Bunlardan Vatan caddesi tarafında, aziziye serpuşlu taş Zaptiye müşiri Hüsnü Paşa mühürdarı, Rüfâf Şeyhi Harmancık'lı Esseyiid Ebubekir Zahri Efendinin oğlu Ali Muhlis Efendi (H. 1280 = 1863/64)'nın taşı tam olarak okunabilmektedir. Önünde yerde Hadice Hatun (H. 1204 = 1789/90), Fatih tarafında ise kâtibî kavuklu bir taşın yazısı görülememiştir. Bunun yanında Hacı Musa Ağa kızı Habibe Molla (H. 1215 = 1800/01) ile adı toprağa gömülü olduğundan okunamayan bir Kızanlık muvakkitinin taşı tesbit olunmuş, ayrıca yine duvara yapıştırılmış altıncı bir taşı daha görülmüştür¹⁰⁶.

Mustafa Paşa camii altında uzanan «*kâfir kebir mahzen*» 23 m 60 uzunluğunda ve 12 m 20 genişliğinde idi¹⁰⁷. Gayet sade, hatta hayli kaba işlenmiş başlıklara sahip, kırmızı granit iki sıra halindeki beserden on sütun

1950-1955 yılları arasında garip bir modern mimari üslûbda yenilenmiştir, eski ve yeni hali için bk. *Beg yilda Tire 1950-1955*, s. 28 (eski ve yeni fotoğrafları ile); Faik Tokluoğlu, *Tire ve turistik değerler*, İstanbul 1957, s. 12 (buradaki resimde eski hazırleden son hatıra olan selvinin de kesildiği görüldür). Bu rehberdeki nota göre *İbn-i Melek* 821 (= 1418) de veya az sonra ölmüştür. Ayrıca bk. Faik Tokluoğlu, *İbni Melek, oğlu Mehmet ve kardeşi Abdülmecid*, İstanbul 1957, (ilk baskısı İzmir 1955), Yayla camii haziresindeki *İbni Melek* mezarı (veya makamı) hakkında ksł. s. 8, not 2. En büyük ülemadan olarak kabul edilen İzzeddin Abdüllatif *İbn-i Melek*'in, Fatih camii çevresinde ülema muhitinde bir makamının bulunmasının istenmiş olacağına ihtimal vermek mümkündür. 3 Şaban 1178 (= 1765) tarihli bir vesika (Başbakanlık Arşivi, M. Cevdet tasnifi-Evkaf no. 1870), Kambur Mustafa Paşa camiinin İstanbul kadıları nezaretinde olduğu bildirilmektedir.

¹⁰⁵ Muallim Naci, *Sümbole III, Ömer'in çocukluğu*, İstanbul 1307, yeni baskı, İstanbul 1969, Muallim Naci sekiz yaşına kadar yanı 1850-1860 yılları arasında bu eve yaşılmıştır. Burayı şu surette anlatır: «Kıztaşı döertyolağzından Sofular'a doğru inilirken *İbn-i Melek* hazretlerinin medfûn bulundukları yüksek mezaristan sağda bırakılarak biraz daha gidiince yine sağda bir akar çeşmeye tesadîf olunur...».

¹⁰⁶ Bu bilgiler Kemal Elker ve Bilgin Turnalı tarafından derlenmiştir.

¹⁰⁷ *Hadika*, Millet küt. 925 No.lu yazmada s. 71 de «...tahtında kâfir bir mahzen-i kebir vardır...» denilmektedir, aynı husus 926 No.lu yazmada da tekrarlanmıştır, s. 109.

ile uzunlamasına üç nefe ayrılmıştır¹⁰⁸. Bu sarnıcıç yapılmasındaki esas garenin, arazinin burada meyilli oluşu yüzünden, büyük bir binanın yapılmakta güçlüğü gidermek olduğu anlaşılıyor. Çünkü bu mahzen bir tarafından bir su haznesi vazifesi görürken bir tarafdan da üzerindeki binanın temellerine montazam bir kaide meydana getiriyor ve onun gösterişli bir görünüş kazanmasını sağlıyordu¹⁰⁹. Arazi meylini karşılamak ve bir teras meydana getirmek üzere Bizans devrindeki binaların altlarına böyle mahzen veya sarnıcıç yapılması usuldu. İstanbul Türklestikten çok sonra, 17. yüzyılın ortalarında, Mustafa Paşa, burada camiini yaptırmak, bu eski mahzenin temin ettiği sun'î setten faydalananmıştır. Mahzenin bazı yerleri, bilhassa adeta bir sed duvarı teşkil eden güney cephesi taş bir inşaat ile tamir ve takviye edildikten sonra bu düzluğun üstünde ve evvelce burada yükselen bina (veya belki kilisenin) kalıntılarından faydalana yoluna gidilmeksizin, temelden itibaren Türk eseri cami inşa edilmiştir. Ayrıca sarnıcıç içine de kare bir paye yapıldığı görülmektedir¹¹⁰. İstanbul'un Bizans devrindeki tarihi topografyası üzerinde çalışan araştırmacılar, şehrin içinde en azından sekiz tane olduğu bilinen *Tessarakonta martyres* (= Kırk martırler) kiliseleininden birinin burada olduğunu ve bu sarnıcıç kiliseye ait olabileceğini ileri sürmüştürlerdir¹¹¹. Nitekim Mehmed Ziya Bey de bu görüslü bir derece desteklemiştir¹¹². Fakat kanaatimize bu, hiçbir dayanağı olmayan bir tahmin ve iddiadan ileri geçmemektedir¹¹³.

Mustafa Paşa camiinin etrafını çevre duvarın bir kısmı, Sofular caddesi kenarında montazam bir teknikte işlenmiş bir görünüşe sahip bir cep-

¹⁰⁸ Ph. Forchheimer ve J. Strzygowski, *Die byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel*, Wien 1893, s. 78-79.

¹⁰⁹ İstanbul'un bir kısmı Bizans bir kısmı ise Türk devrine ait sedleri, hepsi Bizans'a mal edilerek, E. Mamboury tarafından bir plan üzerinde işlenmiştir, ksł. E. Mamboury, *Contribution à la topographie générale de Constantinople, Actes du VI ème Congrès Intern. d'Etudes Byzantines - 1948*, Paris 1951, II, s. 243-253, toplu plan ise şu eserde basılmıştır, R. Janin, *Constantinople byzantine*, Paris 1950, plan VI.

¹¹⁰ Zaten susuz olan sarnıcıç içini havalandırmak için, camiin kible duvarı dibinde bir pencere açılmıştı. Strzygowski ve Forchheimer burasını inceledikleri sıralarda bu mahzen Ermeni işlikçiler tarafından kullanıldığına göre, herhalde camiin akarı olarak gelir getiriyordu.

¹¹¹ Bu kilise hak. bk. J.P. Richter, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte*, Wien 1897, s. 204-206; R. Janin, *La géographie de l'empire byzantin I, Constantinople 3, Les églises et les monastères*, Paris 1953, s. 498-502.

¹¹² M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 17, 50.

¹¹³ S. Eyice, yukarıda not 94 deki yazımız, s. 38-39.

he gösteriyordu. Burada tuğladan sıvri kemerli bir kapıdan başka, yine tuğla tıhafif kemerli ve küfevi taşından iki pencere açılmıştı. Duvar muntazam taş ve dört sıra tuğla şeritlerinden meydana gelmişti. Bu cephenin basit bir avlu duvarı parçası olmayıp cami müstemilâtından bir yapının kalıntısı olduğuna da ihtimal verilebilir. Hemen hemen kare bir plâna sahip olan cami ise muntazam yontulmuş kesme taşlardan yapılmıştı. Her bir cephesinde alılı üstlü dörder pencere içerisinde aydınlatıyordu. Giriş cephesinin sağında olan minarenin de kürsüsü taştan olmakla beraber, üçgenli bir pabuç kısmı ile geçen yuvarlak gövde tamamen tuğladandı. Şerefe hiçbir sanat özelliği olmayan basit bir çıkış halinde idi. Şerefe korkuluğu ise basit ve demir bir parmaklık halinde yapılmıştı. Böylece hiç değilse minarenin gövdesinin tamamı veya bu yukarı kısmının çok geç bir devirde, büyük ihtimal ile 19. yüzyıl içlerinde yeniden yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. 1940 tarihlerinde şerefeden itibaren petek kısmı pek az bir parçası kalacak surette yıkılmıştı. Minarenin tamamı 1941-42 kişinda, İstanbul'un harap camilerinin bütün minarelerinin yıkıldığı sırada tamamen indirilmiş olduğundan 1943 de çektiğimiz resimde görülmemektedir. 1940 larda, cami harabe halinde olmakla beraber, üç duvari saçak hizasına kadar sağlam ve ayakta idi. Halbuki, giriş cephesinden ise en ufak bir iz yoktu. Hatta o kadar ki, burada evvelce bir duvar bulduğunu gösterecek, yan duvarlar ile bağlantı izleri bile tesbit olunamıyordu. Bu garip bir durum yaratmaktadır. Camiin bu cephesinin 1918 deki yangından çok önce yıkılmış olabileceği ve enkazının kaldırılarak bu cephenin ahşap olarak yapılmış olabileceğini bir ihtimal olarak hatırlatır. Bu ihtimal gerçek olduğu takdirde, bu değişikliğin 1765 veya 1894 depreminin bir neticesi olabileceği de düşünülebilir. Camiin plâni her ne kadar kareye yakın bir biçim göstermekte ise de, üstünün evvelce kubbeli olmadığı muhakkaktır. Mustafa Paşa veya Yanya camii, üzeri ahşap çatılı yani saklı camilerin, klâsik devir sonlarına ait güzel misallerinden biri idi.

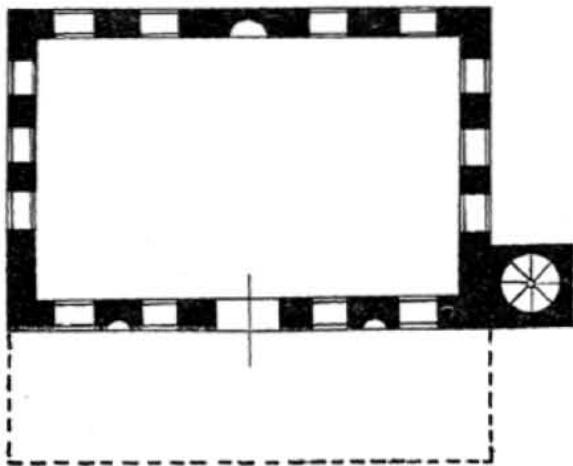
Üzerine inşa edildiği Bizans devri sarnıcı ile bir bütün teşkil eden Kambur Mustafa Paşa camii, mimari değerden yoksun bir yapı sayılamazdı. Ortadan kaldırılmasını gerektirecek hiçbir sebeb de olmadığına göre pek âlâ yerinde kalabilir ve şehrin bu köşesini, bir gün ihya edilmek suretiyle süsleyebilirdi. Etrafında hiç bir sokak veya cadde açmak lûzumu olmadığına ve altındaki sarnıcın, istimlâk edilmiş bulunduğuna göre, ortadan kaldırılmasındaki zarureti anlamak zordur.

EYİCE

Levhâ I

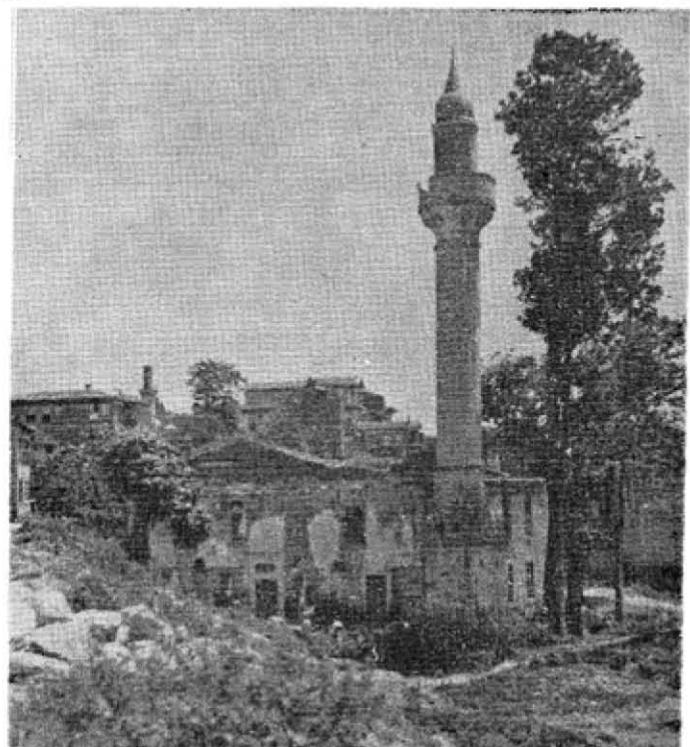

Resim 1. 1875-1880 tarihlerine ait haritada Çobançavuş camii.

Resim 2. Çobançavuş camiinin krokisi.

Levha II

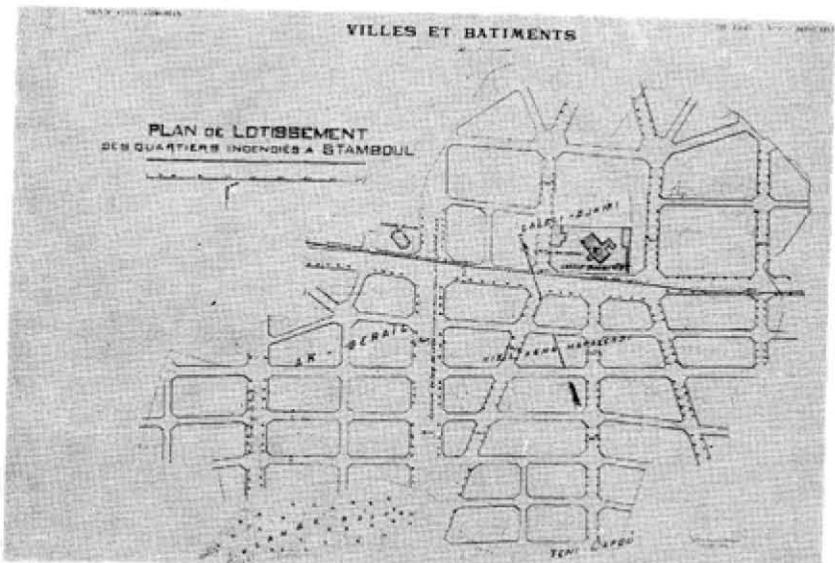

Resim 3. Çobançavuş camii.

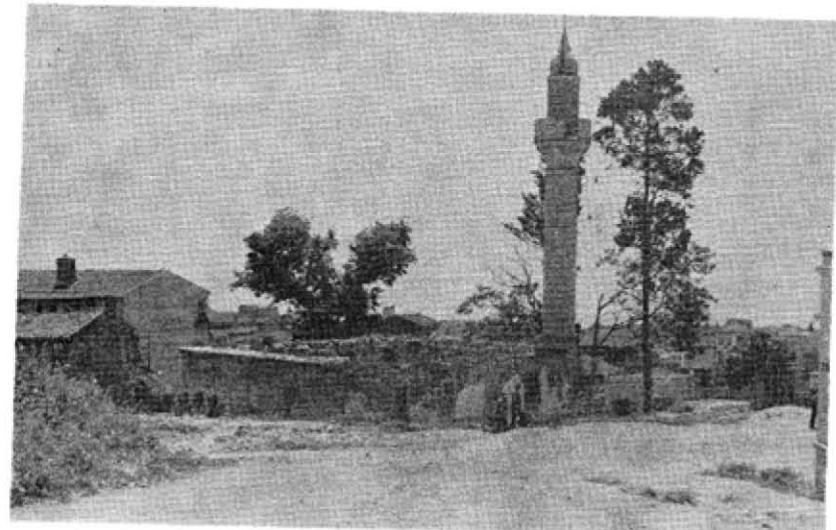
EYİCE

EYİCE

Levha III

Resim 5. Çobançavuş camii etrafındaki şehir plânlaması projesi (1912). (Eski sokakları gösteren çizgiler çok zayıf olduklarından klişede çıkmamıştır).

Resim 6. Çobançavuş camii genel görünüsü.

Levha IV

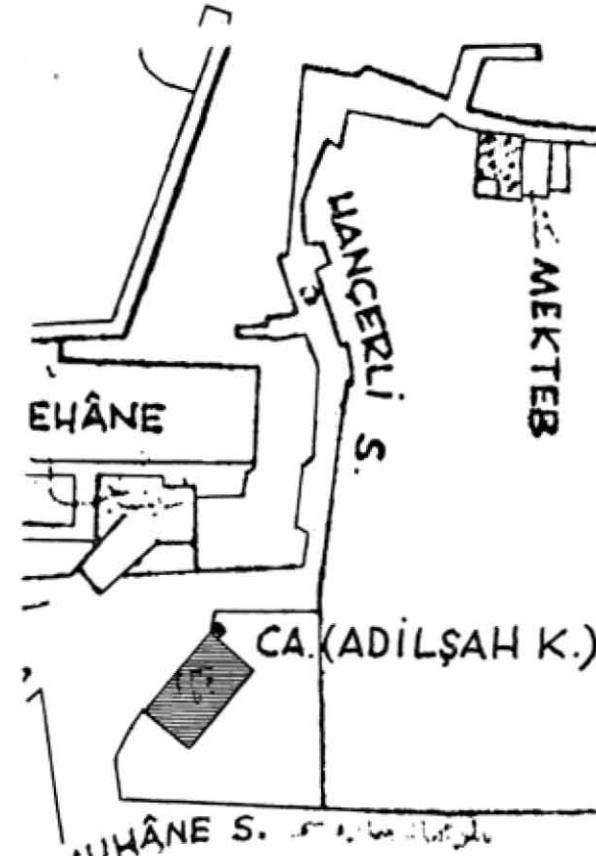
Resim 7. Çobançavuş camii giriş cephesi (1939).

EYİCE

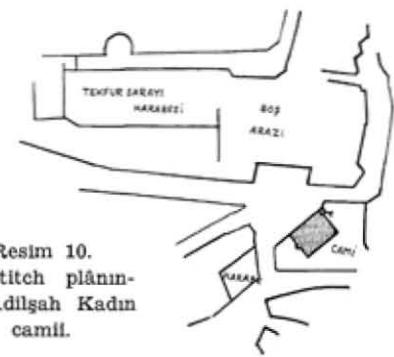

Resim 8. Çobançavuş camii aynı cephe (1947).

EYİCE

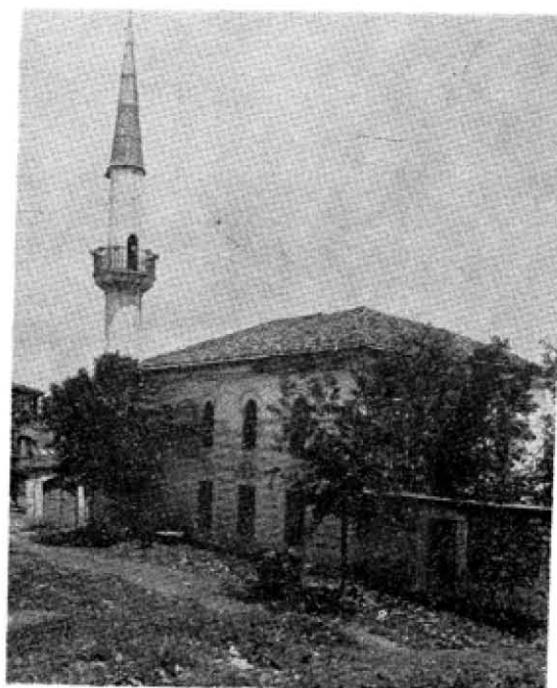

Resim 9.
1875 - 1880 tarihli
haritada Adilşah
Kadın camii

Resim 10.
Pervititch planının
da Adilşah Kadın
camii.

Levha VI

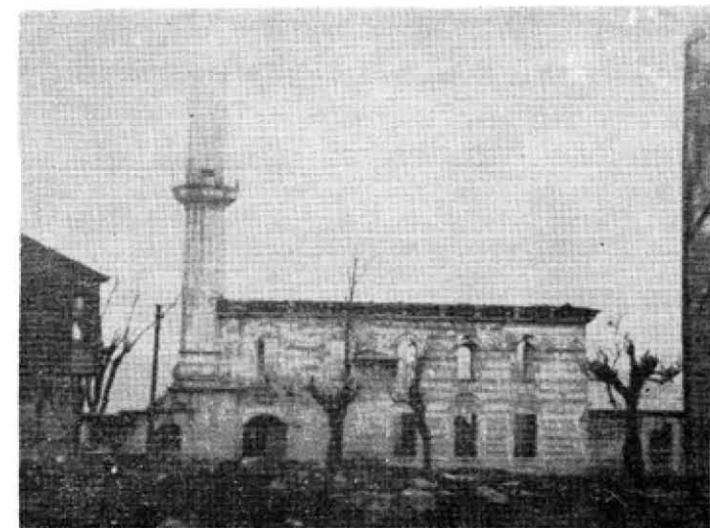

Resim 11.
Adilşah Kadın camii
1920 lerde.

EYİCE

EYİCE

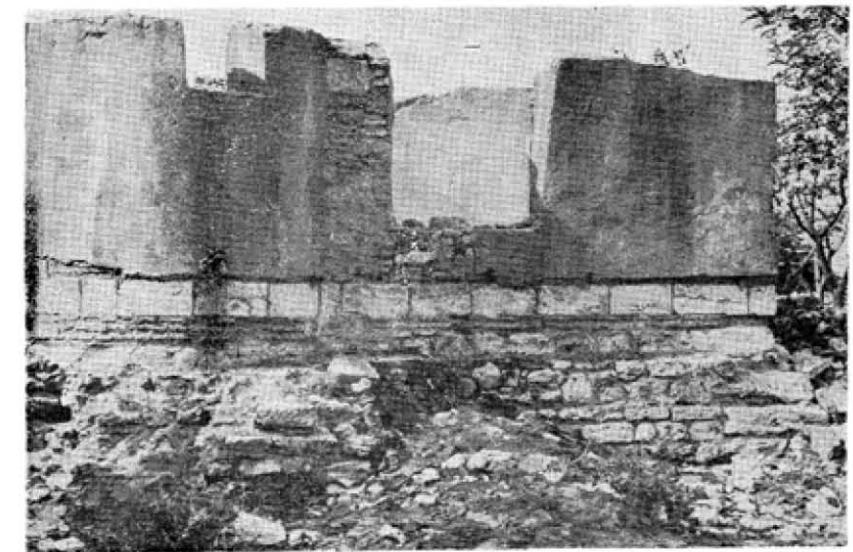
Levha VII

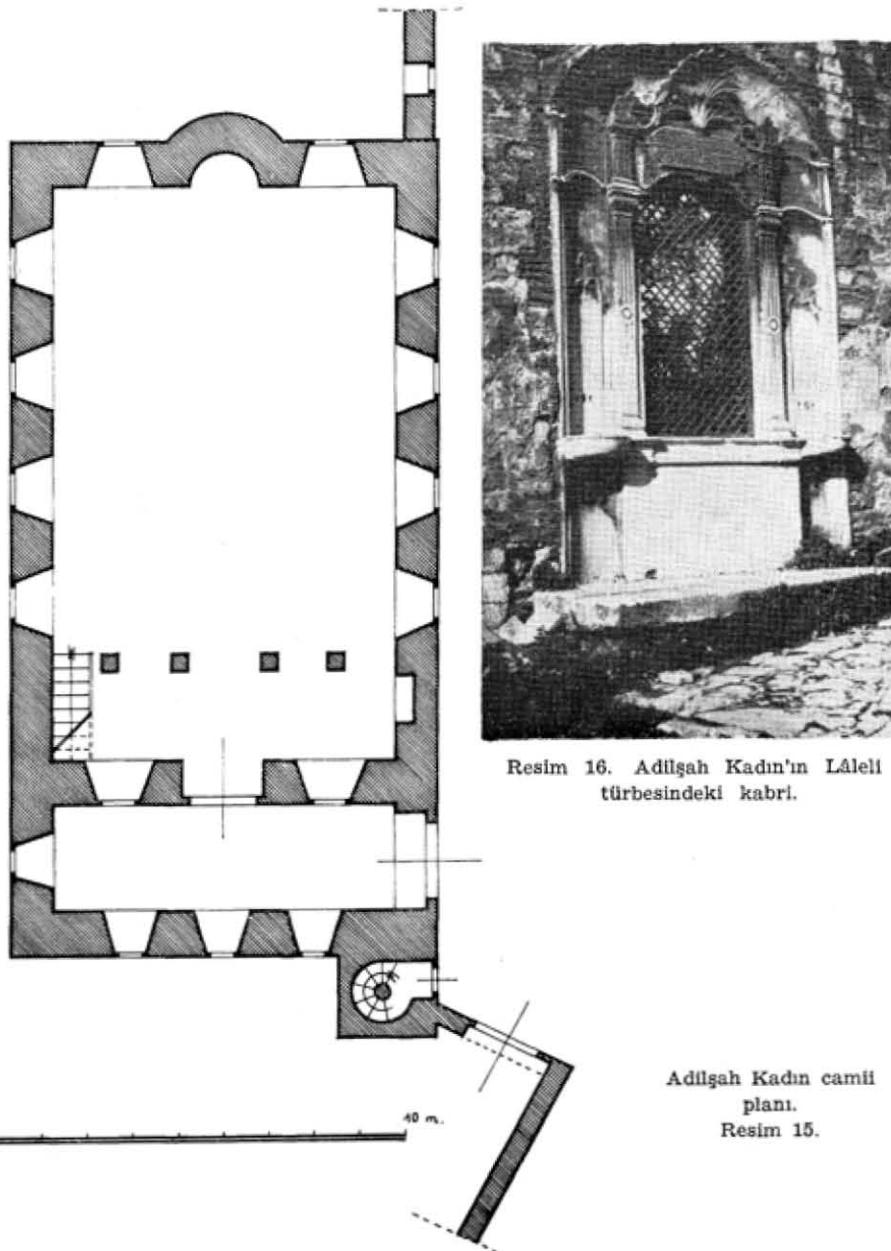
Resim 13. Adilşah Kadın camii, 1937 de.

Resim 12.
Adilşah Kadın camii
1966 da.

Resim 14. Adilşah Kadın camii 1966 da.

Levha X

Resim 18. 1875-1880 haritasında Hacı Teberrük camii.

EYİCE

EYİCE

Levha XI

Resim 20. Hacı Teberrük camii 1941 de.

Resim 19. Hacı Teberrük camii krokisi.

Resim 21. Hacı Teberrük camii 1943 de.

Levha XII

Resim 22. Haci Teberrük camii 1941 de.

EYİCE

EYİCE

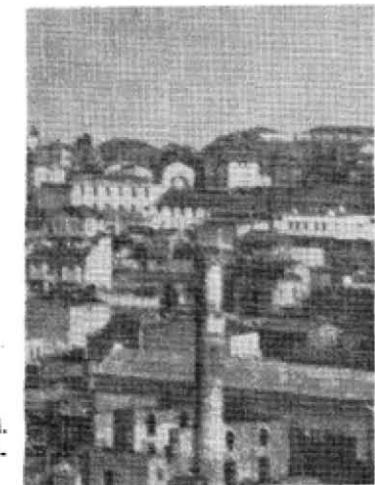
Levha XIII

Resim 24. 1875-1880 tarihli haritada Revani Çelebi camii.

Resim 23. Haci Teberrük camii kitabesi.

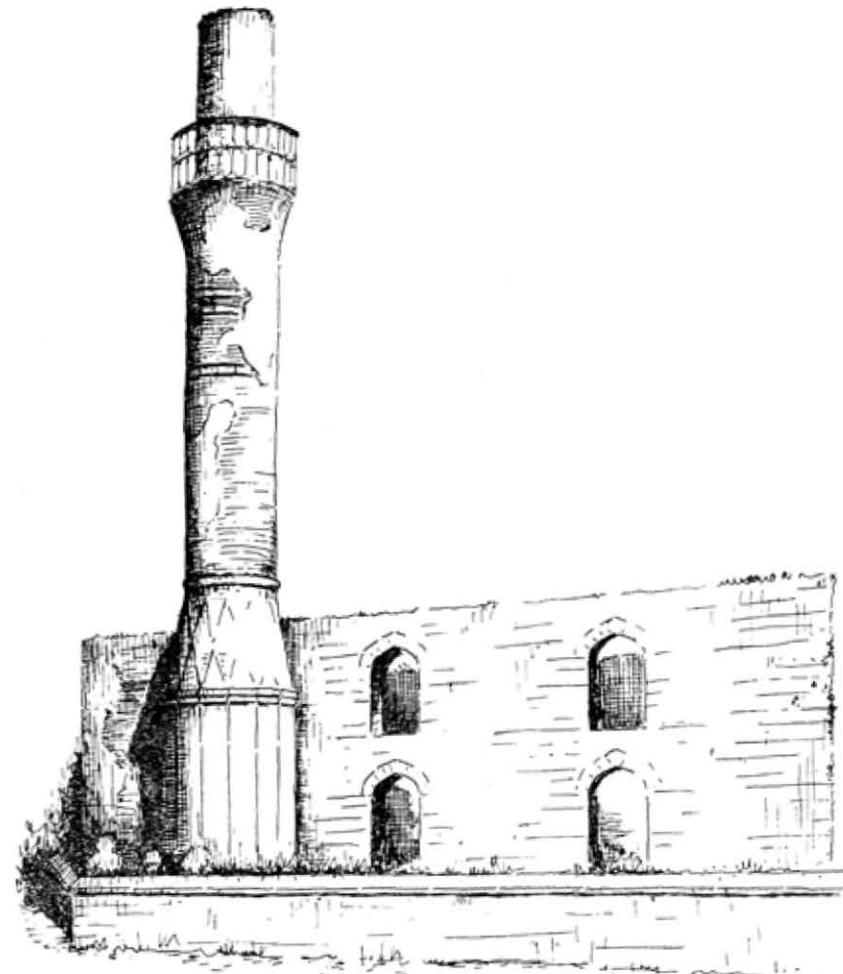
Resim 25.
Revani Çelebi camii.
Bozdogan kemerinin utsundan (1937).

Resim 26.
Bozdoğan kemerinin
altından Revani
Çelebi camii.

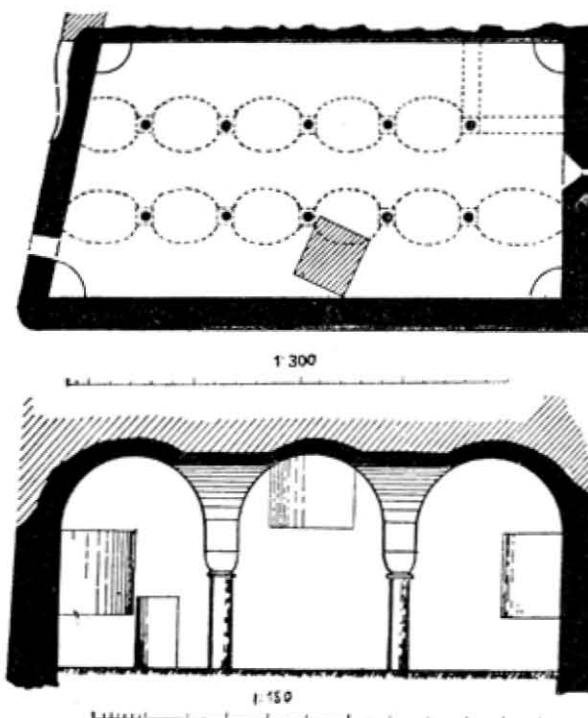

Resim 27.
Revani Çelebi mahallesi 1909 yangınından önce (öndeki beyaz minare
camile aittir).

Resim 28. Revani Çelebi camii (*Istanbul ve Boğaziçi*, II, deki fotoğrafdan
Y. Onge tarafından çizildi).

Levha XVI

Resim 29. Yayla camii altındaki Bizans sarnıcı.

EYİCE

EYİCE

Levha XVII

Resim 31.
Yayla camii altındaki
sarnıcı içi.

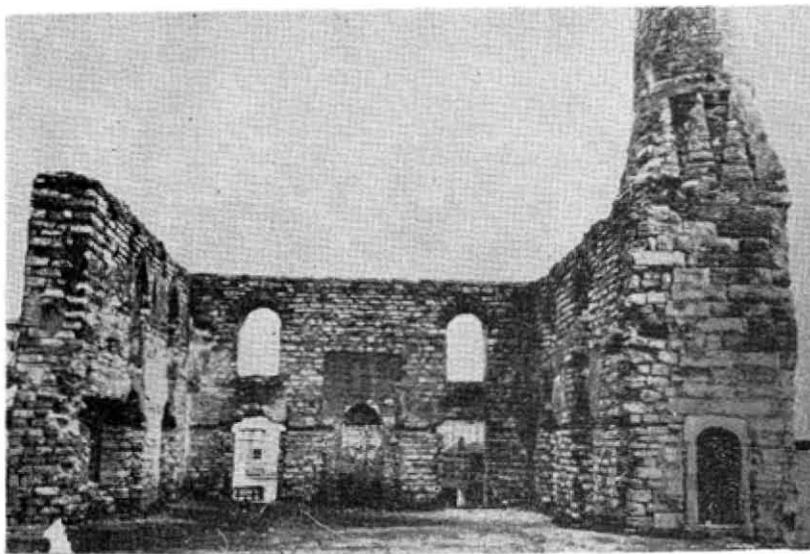

Resim 32.
Yayla camii altındaki sarnıcı
ichi.

Resim 30. 1875-1880 haritasında Yayla camii.

Levha XVIII

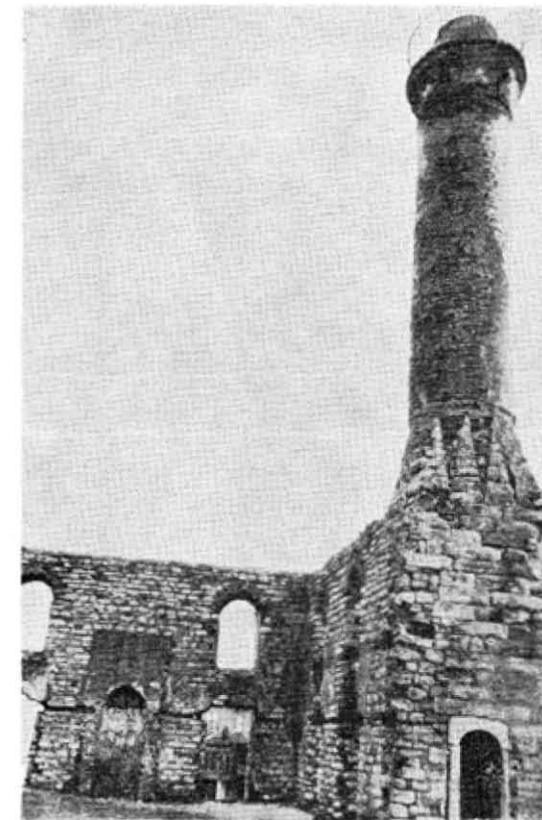

Resim 33. Yayla camii 1941 de.

EYİCE

EYİCE

Levha XIX

Resim 35.
Yayla camii minaresi.

Resim 34. Yayla camii 1943 de.

Resim 36.
Yayla camii hiziresinden
kalan son taşlar 1972 de.

Resim 37. Yayla camil genel görünüşü.

Resim 38. Yayla camili dış duvarı.